

[DOR: 20.1001.1.24237558.1400.6.2.8.3](https://doi.org/10.24237/558.1400.6.2.8.3)

مطالعه عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف قلیان (مورد مطالعه جوانان ۱۷ تا ۳۵ ساله شهر تهران)

بهنام لطفی خاچکی^۱

علی اصغر قادری^۲

چکیده

مصرف قلیان از جمله رفتارهای پرخطر محسوب می‌شود که به‌ویژه در میان جوانان در حال افزایش است و علاوه بر اینکه مضرات زیادی برای سلامتی دارد، زمینه را برای روی آوردن افراد به سایر مواد دخانی فراهم می‌سازد. در این تحقیق عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف قلیان با استفاده از نظریاتی چون نظریه انحرافات مرتون، نظریه پیوند افتراقی ساترلند و نظریه رفتار مشکل‌جسور مورد تبیین قرار گرفته است. جامعه آماری این تحقیق که با روش پیمایشی و طراحی پرسشنامه محقق ساخته به گردآوری داده‌ها پرداخته است، کلیه نوجوانان و جوانان ۱۵ تا ۳۵ ساله ساکن شهر تهران در سال ۱۳۹۷ هستند. پژوهش حاضر با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای متناسب با حجم و با کمک فرمول کوکران ۲۰۰ نفر از افراد مصرف‌کننده قلیان را در مراکز عرضه قلیان به صورت تصادفی انتخاب نموده است. شایان ذکر است نمونه مورد نظر به دلیل تراکم زیاد قهوه‌خانه‌ها و قلیان‌سراها در منطقه ۱۱ تهران، از این بخش انتخاب شده است. همچنین میزان آلفای کرونباخ پرسشنامه برابر با ۰/۷۵۶ و این میزان برای شاخص «معاشرت با همسالان» ۰/۶۴۰، «پایبندی دینی» ۰/۸۴۶، «گذران اوقات فراغت» ۰/۶۸۸ و برای شاخص «مصرف قلیان» ۰/۷۶۵ است. یافته‌ها نشان می‌دهد سن و وضعیت اشتغال با گرایش به مصرف قلیان رابطه دارد. همچنین ضمن تأیید سه فرضیه تحقیق، دو متغیر «پایبندی دینی» (با میانگین ۶۳/۴ و $I^2=0/26$) و «گذران اوقات فراغت» (با میانگین ۵۰/۸ و $I^2=0/39$) رابطه معکوس با مصرف قلیان دارند؛ در حالی که «معاشرت با همسالان» (با میانگین ۶۵ و $I^2=0/41$) رابطه مستقیمی با «مصرف قلیان» (با میانگین ۷۲/۸) دارد. همچنین نتایج تحلیل رگرسیونی نشان می‌دهد مهم‌ترین عامل گرایش جوانان به مصرف قلیان ارتباط با دوستان قلیانی با میزان ۰/۳۹۱ است. همچنین با کاهش پایبندی عملی به هنجارها و اعمال دینی، گرایش جوانان به مصرف قلیان بیشتر می‌شود که میزان اثرگذاری آن ۰/۲۷۲ است. درنهایت با کاهش تفریحات سالم و دسترسی اندک جوانان به

۱. دانشجوی دکتری علوم اجتماعی دانشگاه مازندران، مازندران- ایران (نویسنده مسئول) blotfi66@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد علوم اجتماعی دانشگاه آزاد تهران، تهران- ایران ghaderiiii@gmail.com

امکانات فراغتی مناسب، مصرف قلیان به‌نوعی جایگزین این موارد شده و گرایش جوانان به این رفتار پرخطر به میزان ۰/۳۰۸ افزایش می‌یابد. میزان تبیین کل متغیر وابسته نیز ۰/۴۶۱ است. درنهایت باید گفت گسترش مصرف قلیان حاصل عوامل اجتماعی مختلفی است و این موضوع ضرورت آگاه‌سازی خانواده‌ها و نقش نظارتی آنها و نیز اتخاذ سیاست‌های بلندمدت از سوی نهادها و دستگاه‌های ذی‌ربط را دوچندان می‌سازد.

واژگان کلیدی: اوقات فراغت، پایبندی دینی، جوانان، رفتارهای پرخطر، معاشرت با همالان، مصرف قلیان، تهران.

Study of Social factors for youth Tendency to hookah use (case study of 17 to 35 year old youth of Tehran city)

B. Lotfi Khachki¹

A.A. Ghaderi²

Abstract

"hookah use" is one of the forms of tobacco use that is currently spreading rapidly in society, especially among young people. The hookah is a very challenging topic for the health of the community due to its inherent disadvantages and the fact that it facilitates people to bring other tobacco products, such as cigarettes and even opiates and drugs. In this research, the Social factors of young tendency towards hookah use were investigated with Merton's theory of deviations, Sutherland's differential association theory and risky behavior theory. To test the hypothesis of the research, descriptive and explanatory survey method with Researcher-made questionnaire has been used in which about 200 17 to 35 year old youth who use hookah are selected as the statistical population In the year 2018. The sample

---

¹ . PhD Student in Social Sciences, University of Mazandaran, Mazandaran, Iran
(Corresponding Author) blotfi66@gmail.com

² . Master of Social Sciences, Azad University of Tehran, Tehran-Iran
ghaderiiii@gmail.com

was selected from District 11 of Tehran due to the high density of hookahs shops in this section. Also Cronbach's Alpha for questionnaire is 0.756 and This amount for “contact with friends” indicator 0.640, “Religious Commitment” 0.846, “leisure time spend” 0.608 and for “hookah use” is 0.765. The findings indicate there is significant relationship between age and Employment with hookah use. Also there is indirect relationship between “religious affiliation” (mean= 63.4 & $r=0.26$) and “spending leisure time” (mean= 50.8 & $r=0.39$) with “hookah use” (mean= 72.8); but direct relationship between “contact with friends” (mean= 65 & $r=0.41$) with hookah use. In other words base on the regression analysis results most important factor for youth Tendency to hookah use is relationship with hookah users friends (0.391). Also weakness of practical adherence to religious norms (0.272) increase youth tendency to hookah use. Also decrease of leisure time and appropriate hobbies (0.308) will increase youth tendency to hookah use. The total explanation of the dependent variable is 0.461. Finally should be said that the prevalence of hookah use is a result of various social factors and this need to inform families and their supervisory role as well as the long-term policies of the relevant institutions.

Keywords: Leisure Time, Religious Commitment, Youth, Risky Behaviors, Contact with Friends, Youth, Hookah Use, Tehran.

مقدمه

آسیب‌های اجتماعی^۱ و رفتارهای انحرافی یکی از معضلاتی که جهان امروز با آن مواجه است. اصطلاحاً می‌توان رفتار انحرافی را رفتارهایی دانست که در جهت مخالفت رفتار اکثریت افراد جامعه نوسان داشته و با آن مغایر است. در این حالت انحراف به وسیله افکار عمومی، مشخص و معین می‌شود (بخارایی، ۱۳۸۷: ۳۹). در واقع انحراف و کجروی، رفتار شکننده هنجار یا رفتاری است که قواعد، برداشت‌ها یا توقعات هنجاری نظام‌های اجتماعی را نقض می‌کند (کوهن^۲، ۱۹۶۸: ۱۴۸). رفتار انحرافی عبارت است از هر رفتاری که اکثریت یک گروه معین، نپذیرفتنی تلقی می‌کنند، یا به‌طور نوعی یک پاسخ جمعی منفی را برمی‌انگیزاند (تیتل^۳، ۱۹۹۵).

آسیب‌های اجتماعی طیف گسترده‌ای از مصادیق را شامل می‌شود که یکی از آنها مصرف مواد دخانی است. هرچند همه مواد دخانی - چه به لحاظ ابعاد جسمانی و چه از نظر اجتماعی - در یک رده قرار نمی‌گیرند، اما مصرف اغلب آنها در زمره رفتارهای انحرافی و پرخطر^۴ قرار می‌گیرد. یکی از تعاریف رایج رفتار پرخطر را رفتارهایی می‌داند که انواع آسیب‌های اجتماعی، جسمانی یا روانی را در پی دارد (کرسینی^۵، ۲۰۰۳: ۳۲۷). به بیان دیگر رفتارهای پرخطر رفتارهایی است که انجام آن احتمال صدمه و آسیب برای فرد و جامعه را به دنبال دارد (زوکرمین^۶، ۲۰۰۶: ۳۱).

این رفتارهای پرخطر بیش از هر قشری نوجوانان و به‌ویژه جوانان را تهدید می‌کند. جمعیت جوان یک جامعه سرمایه‌ای ملی و اجتماعی است که با بهره‌مندی از این ظرفیت

---

1. Social deviance
2. Cohen
3. Tittle
4. risky behaviors
5. Corsiny
6. Zuckerman

امکان توسعه و ترقی آن جامعه عملی است. این موضوع در جامعه ایران که دارای ترکیب جمعیتی جوان است، بیش از پیش اهمیت می‌یابد. برای استفاده بهینه از این ظرفیت جمعیت جوان در کشور که حدود ۲۵ درصد کل جمعیت است، باید تلاش شود این جمعیت از آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر و انحرافی که موجب خلل در کارکرد مثبت این قشر از جامعه می‌شود، مصون نگه داشته شوند. با این حال همین جمعیت جوان در سال‌های اخیر در معرض برخی آسیب‌ها قرار گرفته است؛ آسیب‌هایی که ناشی از عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... است.

همان‌طور که ذکر شد مصرف مواد دخانی از جمله این رفتارهای پرخطر و آسیب‌های اجتماعی است. یکی از مصارف این مواد دخانی استعمال قلیان است که استفاده از آن در ایران و جهان رو به گسترش است. طبق آمارها مصرف قلیان و تنباکو سالانه در جهان جان هزاران نفر را می‌گیرد و این تعداد در حال افزایش است. به طوری که پیش‌بینی می‌شود این میزان در سال ۲۰۳۰ به ۳ میلیون نفر برسد (گالیموا^۱ و همکاران، ۲۰۱۹؛ ابودایه^۲ و همکاران، ۲۰۱۸؛ خلیلی و همکاران، ۲۰۱۳).

مصرف انواع مواد مخدر صنعتی و همچنین استعمال مواد دخانی همچون سیگار و قلیان مسائلی است که تا حدودی موجب نگرانی برخی صاحب‌نظران و افراد جامعه شده است. مصرف قلیان معضل جدیدی است که دختران و پسران جوان را به خود مبتلا کرده است و بیم آن می‌رود رواج گسترده این ماده دخانی این قشر از جامعه را با مشکلات جدی مواجه سازد (هسوناه^۳ و همکاران، ۲۰۱۴). بررسی‌ها حاکی از آن است که در سال‌های اخیر برخی از جوانان اوقات فراغت خود را با استعمال قلیان سپری می‌کنند و رونق اقتصادی مراکز

1. Galimova
2. Abudayyeh
3. Hassounah

عرضه قلیان به گونه‌ای است که روزه‌روز شاهد افزایش قلیان‌سراها در شهرهای مختلف کشور به‌ویژه کلان‌شهرها و شهرهای بزرگ هستیم (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۳).

اطلاعات موجود نشان می‌دهد در دهه اخیر مصرف قلیان در ایران گسترش یافته است. مصرف قلیان، به دلایل متفاوتی در سال‌های اخیر شیوع زیادی داشته است و پسران جوان، یکی از عمده‌ترین مصرف‌کنندگان آن به شمار می‌آیند (افراسیابی و امیرمحمدی، ۱۳۹۷: ۶۷). برخی اطلاعات شیوع مصرف دخانیات در جامعه را ۱۴ درصد نشان داده است؛ طبق این آمار ۲۷ درصد مردان و ۲/۵ درصد زنان ایرانی دخانیات مصرف می‌کنند. همچنین نتایج مطالعات شیوع‌شناسی قلیان حاکی از آن است که ۱۷ درصد جمعیت بالای ۱۵ سال در تهران قلیان مصرف می‌کنند. این آمارها بیانگر افزایش شیوع مصرف قلیان در رده‌های سنی ۱۸ تا ۲۹ سال و تمایل بیشتر قشر تحصیل‌کرده و خانم‌ها نیز به مصرف قلیان است (حسامی، ۱۳۹۷).

برخی تحقیقات نشان می‌دهد شیوع مصرف قلیان به‌ویژه در کلان‌شهرهایی چون تهران بیش از سایر مواد دخانی است. طبق یکی از این تحقیقات ۱۱/۸ درصد دانشجویان دختر و ۹/۵ درصد دانشجویان پسر در تهران قلیان مصرف می‌کنند (علیوردی‌نیا و یونسی، ۱۳۹۳: ۱۰۹). تحقیقی دیگر نشان می‌دهد بیش از ۲۰ درصد دانشجویان ساکن خوابگاه‌های خودگردان تهران قلیان می‌کشند (پروین، ۱۳۹۵: ۳۳۰). بر اساس یکی از پژوهش‌ها همه‌گیرترین رفتار پرخطر در بین دانش‌آموزان دبیرستانی شهر تهران کشیدن قلیان با ۵۱/۵ درصد است؛ این رفتار بالاتفاق در پسران با ۵۴ درصد و در دختران با ۴۹/۱ درصد بیشترین فراوانی را در بین رفتارهای پرخطر دارد (رشید، ۱۳۹۴: ۴۳). پژوهشی دیگر نشان می‌دهد از بین دانش‌آموزان دبیرستانی شهر کرج بیشترین میزان مصرف مواد دخانی به قلیان و سیگار به ترتیب با ۵۳ و ۲۵ درصد اختصاص دارد (علایی خرایم و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۵). این

آمار در برخی شهرهای کم جمعیت تر ایران حتی بالاتر نیز است. برای مثال طبق تحقیقی ۶۲/۹ درصد شهروندان شهر بوکان اظهار داشته اند که قلیان استعمال می کنند (یزدان پناه و مصطفی پور، ۱۳۹۴: ۳۵۳). تحقیقات شیوع شناسی با نمونه های بالا از جمله تحقیقی مقطعی با نمونه ۷۳۳۰ نفری از دانشجویان دختر و پسر دانشگاه های مادر استان ها تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نشان می دهد بیشترین میزان مصرف مواد در طول عمر متعلق به مصرف قلیان با ۲۸/۷ درصد است (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹).

این مسئله زمانی حادث تر می شود که پی برد به لحاظ اجتماعی از یک طرف قلیان قبح سیگار را ندارد و حتی دختران و زنان نیز با روی آوردن به آن کمتر مورد نهي و طرد جامعه قرار می گیرند (علیوردی نیا و یونسی، ۱۳۹۳). به نظر می رسد قلیان کشیدن هنوز چندان چهره منفوری به خود نگرفته است و به زعم عموم جامعه قلیان کشیدن بی ضرر و غیر قابل اعتیاد است (میت^۱ و همکاران، ۲۰۱۹). همچنین بروز این رفتار در فضای جمعی موجب تصدیق و تشویق مضاعف حاضرین به مصرف قلیان می شود، ضمن این که گفته می شود ارتکاب برخی جرائم مانند فروش و توزیع مواد مخدر در این اماکن صورت می گیرد.

از سوی دیگر تحقیقات نشان می دهد مضرات مصرف قلیان حتی گاهی بیش از سیگار است. در اصلی ترین بخش قلیان که تنباکوی آن است، از زیان آورترین و بدترین نوع توتون استفاده می شود و درصد سرطان زایی از نوع حاد آن در افرادی که قلیان می کشند، بیشتر از افرادی است که به سیگار اعتیاد دارند. مصرف قلیان با پیامدهای زیان باری از جمله انواع سرطان ها، بیماری های قلبی - عروقی و بیماری های ریوی مرتبط است. همچنین برخلاف تصورات عموم که قلیان را اعتیاد آور نمی دانند این پدیده نیز به جهت بالا بردن

---

1. Mit

نیکوتین در خون، خاصیت اعتیادآوری دارد (رومن^۱ و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۱). تهیه و تدارک قلیان همیشه به زمان بیشتری نسبت به سیگار دارد و به همین دلیل افرادی که قلیان استعمال می‌کنند معمولاً به دلیل سهل‌الوصول بودن به مرور زمان به سیگار روی می‌آورند (ستوده و همکاران، ۱۳۹۵). همچنین بسیاری از مصرف‌کنندگان قلیان، تصور می‌کنند قلیان کمتر از سیگار ضرر دارد؛ در حالی که ثابت شده دود قلیان مخلوطی از ۴۰۰۰ نوع ماده شیمیایی است و با بیش از ۴۰ نوع ماده سرطان‌زایی ترکیب می‌شود و نیکوتین خون مصرف‌کنندگان دائمی قلیان، مانند خون افرادی است که روزانه ۱۰ نخ سیگار استفاده می‌کنند (دهداری و همکاران، ۱۳۹۱).

استفاده از قلیان به دلیل اینکه در مراحل اولیه‌اش تا چندین سال علائمی از لحاظ بالینی ایجاد نمی‌کند، مصرف‌کننده را ترغیب به استفاده بیشتر از آن می‌کند. در حالی که سموم داخل توتون و تنباکو یک حالت تجمعی پیدا می‌کنند و در دوره‌ای باعث ایجاد اختلال در نحوه تنفس، تعداد تنفس و تست‌های منفی می‌شوند، در نتیجه فرد علاوه بر اینکه دچار انسدادهای مزمن ریوی می‌شود به آسم نیز مبتلا می‌شود (طارمیان، ۱۳۹۲). گواه دیگر بر این موضوع هشدار جدی بیش از چهار هزار پزشک متخصص در قالب نامه‌ای به رئیس‌جمهور در سال ۹۳، در خصوص سونامی سرطان ناشی از مصرف بی‌رویه قلیان در کشور است.

از آنجاکه استعمال این ماده دخانی زمینه را برای رو آوردن افراد به‌ویژه نسل جوان به سایر مواد دخانی پرخطرتر و حتی مواد مخدر فراهم می‌آورد (کیس^۲ و همکاران، ۲۰۱۸: ۱۳۱)، مصرف آن را می‌توان زنگ خطری برای گرایش جوانان به مواد افیونی قلمداد کرد. در واقع اهمیت جامعه‌شناختی پرداختن به موضوع فوق از این جهت است که ضمن اینکه

---

1. Roman

2. Case

مصرف قلیان سلامت عمومی جامعه را تهدید می‌کند، به‌مرور ممکن است باعث گرایش افراد و به‌ویژه جوانان - که عموماً در پی کسب تجربه‌های جدید هستند - به مواد مخدر شود. به‌بیان‌دیگر قلیان دروازه ورود به اعتیاد است و مانند سیگار می‌تواند پیش‌درآمد اعتیاد به مواد مخدر باشد. همچنین مصرف قلیان و دخانیات با مشکلاتی مثل اختلالات روانی، فرار از خانه، پرخاشگری، خشونت در رفتارهای اجتماعی، بزهکاری، دزدی، اقدام به خودکشی، افت تحصیلی و... ارتباط دارد (سپهوندی و همکاران، ۱۳۹۵؛ ترقی‌جاه و همکاران، ۱۳۸۹). در واقع گرایش جوانان به قلیان ضمن این‌که ناشی از شرایط اجتماعی و خانوادگی است، خود موجب بروز برخی آسیب‌های اجتماعی شده و مقدمه‌ای برای تشدید رفتارهای پرخطر در بین جوانان است.

ابعاد اجتماعی این مسئله از این جهت نیز مهم است که طبق پژوهش‌های مختلف سن مصرف قلیان به‌شدت کاهش یافته و به دوره نوجوانی رسیده است (رشید، ۱۳۹۴؛ علایی خرایم و همکاران، ۱۳۹۰). گرایش جوانان به این رفتار انحرافی تحت تأثیر عوامل اجتماعی مختلف است. ارتباط با همالان، عوامل خانوادگی، محیط اجتماعی و... از جمله موارد تأثیرگذار بر روی آوردن جوانان به قلیان است. امروزه قلیان به علت ارزان و در دسترس بودن و داشتن جذابیت‌هایی چون رایحه‌های دلپذیر و مختلف، در بین نسل جوان رواج یافته و عرضه قلیان در قلیان‌سراها و مکان‌های عمومی طرفداران زیادی دارد.

در مجموع باید گفت مسئله‌مندی مصرف قلیان هم به‌لحاظ گسترش و شیوع آن به‌ویژه در بین جوانان و هم به‌دلیل پیامدهای زیان‌بار آن برای سلامت افراد است. همه توضیحات فوق ضرورت تلاش برای رفع این معضل را دوچندان می‌سازد. از آنجاکه برخی اقدامات سلبی از جمله تعطیلی مقطعی قلیان‌سراها نتوانست در کاهش این معضل تأثیری داشته باشد، بنابراین برای پیشگیری از این مسئله نیاز است مهم‌ترین عوامل اجتماعی گرایش جوانان به

مصرف قلیان شناسایی شود. مقاله حاضر با این هدف نگارش یافته است. طبق این توضیحات به طور مشخص تحقیق حاضر به دنبال یافتن پاسخ سؤالات زیر است:

- آیا ارتباط با دوستان قلیانی بر گرایش جوانان به مصرف قلیان اثر دارد؟
- آیا پایبندی دینی بر گرایش جوانان به مصرف قلیان تأثیر گذار است؟
- آیا کمبود یا دسترسی به امکانات فراغتی بر گرایش جوانان به مصرف قلیان مؤثر است؟

پیشینه تجربی

در اینجا به بخشی از تحقیقات داخلی و خارجی که با رویکردی جامعه‌شناختی به استعمال قلیان پرداخته‌اند، اشاره می‌شود.

جدول ۱: پیشینه تجربی تحقیقات داخلی

ردیف	محققان	سال	جامعه روش مورد مطالعه	مهم‌ترین یافته‌ها
۱	افراسیابی و امیرمحمدی	۱۳۹۷	جیرفت کیفی	نابهنجاری چند دامنه به صورت مقوله اصلی از داده‌ها استخراج شد و طبق مقوله‌های حاصل شده از اطلاعات، این نتیجه حاصل گردید که مصرف قلیان در زمینه اجتماعی و تعاملات متناسب با مصرف، شکل گرفته است و سپس رشد می‌کند.
۲	سهراب‌زاده و پرنیان	۱۳۹۴	شیراز کیفی	پاسخگویان به دلایل دوست‌محوری، برابری گرای، لذت‌گرایی، تغییر الگوی فراغت و فشار و درماندگی به مصرف قلیان روی آورده‌اند.
۳	یزدان‌پناه و مصطفی‌پور	۱۳۹۴	بوکان کمی	بین متغیرهای ارزیابی وضعیت اجتماعی- اقتصادی، گذران اوقات فراغت به صورت مدرن، سلیقه مصرف مشترک، سن و میزان درآمد، با گرایش به مصرف تنباکو رابطه معنادار و مثبت وجود دارد؛ بین متغیرهای گذران اوقات فراغت به شکل سنتی

ردیف	محققان	سال	جامعه مورد مطالعه	روش	مهم ترین یافته ها
					و مصرف کالاهای فرهنگی با گرایش به مصرف تنباکو رابطه معنادار و منفی وجود دارد.
۴	نوری و همکاران	۱۳۹۴	کرج	کمی	اثر فعالیت مذهبی بر مصرف سیگار و قلیان با عقاید منفی درباره مواد، الگوگیری اجتماعی، بهزیستی معنوی و انگیزه های مصرف میانجی گری می شود. همچنین اثر تقلای مذهبی بر مصرف سیگار و قلیان با بهزیستی معنوی میانجی گری می شود.
۵	جهان پور و همکاران	۱۳۹۳	یوشهر	کیفی	فرهنگ رایج استفاده از قلیان در بین خانواده ها و دوستان، عدم اجرای قوانین منع مصرف در مجامع عمومی، عدم آگاهی و باور غلط مردم در ارتباط با کم ضررتر بودن قلیان نسبت به سیگار، نداشتن سرگرمی های سالم جایگزین، بیکاری و احساس فشارهای اجتماعی در بین جوانان بیشترین دلایل اشاعه روزافزون قلیان است.
۶	اراضی و همکاران	۱۳۹۲	رشت	کمی	مهم ترین علت گرایش به مصرف قلیان در پسران، ارتباط صمیمانه با دوستان قلیانی و در دختران، تفریح و سرگرمی است.
۷	طارمیان و همکاران	۱۳۹۲	تهران	کمی	بیشترین میزان مصرف مواد در طول عمر متعلق به مصرف قلیان و پس از آن به ترتیب متعلق به مصرف سیگار و مشروبات الکلی است.
۸	دهداری و همکاران	۱۳۹۱	تهران	کمی	۲۹ درصد افراد قلیان می کشند و مهم ترین عوامل مؤثر بر مصرف قلیان از دیدگاه این دانشجویان، به ترتیب شامل پرکردن اوقات فراغت، مقرون به صرفه بودن، کاهش اضطراب، رفع خستگی، دسترسی به قلیان و داشتن دوستان قلیانی است.
۹	رضاخانی و همکاران	۱۳۹۱	تهران	کمی	اصلی ترین علت مصرف سیگار و قلیان، تفریح و سرگرمی است.

ردیف	محققان	سال	جامعه مورد مطالعه	روش	مهم‌ترین یافته‌ها
۱۰	علایی خرایم و همکاران	۱۳۹۰	کرج	کمی	۵۷ درصد دانش‌آموزان حداقل یکبار در طول عمرشان یک نوع ماده دخانی را امتحان کرده‌اند. مواد سبک شامل قلیان، سیگار و مشروبات الکلی شایع‌ترین مواد مورد مصرف در بین دانش‌آموزان دبیرستانی است. بین مصرف مواد در گروه همسال و مصرف آنها در دانش‌آموزان ارتباط معنی‌داری وجود دارد.
۱۱	کاوسیان و همکاران	۱۳۹۰	بندرعباس	کمی	اوقات فراغت، پرخاشگری، وضعیت اقتصادی، نگرش به مصرف مواد و مهارت‌های زندگی پیش‌بینی کننده مصرف قلیان در دانشجویان است.
۱۲	ترقی‌جاه و همکاران	۱۳۸۹	ایران	کمی	نگرش مثبت نسبت به مصرف سیگار و قلیان با احتمال سیگاری و قلیانی شدن ارتباط معنی‌داری دارد. داشتن دوستان سیگاری و قلیانی یا معاشرت با این‌گونه افراد به‌عنوان دوست، احتمال سیگاری و قلیانی شدن دانشجویان را افزایش می‌دهد. داشتن اعتقادات مذهبی با احتمال سیگاری شدن ارتباط معنی‌داری دارد.
۱۳	مؤمنان و همکاران	۱۳۸۶	تهران	کمی	شایع‌ترین سن نخستین تجربه مصرف قلیان در نوجوانان تجربه‌کننده، ۱۳-۱۲ سالگی است. عمده نوجوانان مصرف‌کننده، قلیان را همراه با دوستان مصرف می‌کردند و گروه دوستان نقش جدی در گرایش نوجوانان به مصرف قلیان است. عدم کنترل خانواده و بی‌تفاوتی آنها در مصرف قلیان فرزندشان نیز مؤثر است.

جدول ۲: پیشینه تجربی تحقیقات خارجی

ردیف	محققان	سال	جامعه مورد مطالعه	روش	مهم‌ترین یافته‌ها
------	--------	-----	-------------------	-----	-------------------

ردیف	محققان	سال	جامعه مورد مطالعه	روش	مهم ترین یافته ها
۱	اوتز ^۱ و همکاران	۲۰۱۹	آمریکا	کمی	۸۷/۳ درصد افراد از قلیان طعم دار استفاده می کنند و نیز زنان بیش از مردان گرایش به مصرف این نوع قلیان ها دارند. دسترسی آسان به قلیان های طعم دار از جمله دلایل شیوع آن به ویژه در بین جوانان آمریکایی است.
۲	کاندوال ^۲ و همکاران	۲۰۱۶	هندوستان	کمی	اغلب افراد قلیان کشیدن را از دوستان خود یاد گرفتند و عموماً از سنین بسیار پایین جذب این کار شده اند.
۳	پریمارک ^۳ و همکاران	۲۰۱۳	آمریکا	کمی	مدت زمان استفاده از قلیان به اندازه مدت زمان استفاده از سیگار است. آگاهی از ضرر، آگاهی از اعتیاد آور بودن، مقبولیت اجتماعی و محبوبیت قلیان، با احتمال مصرف آن ارتباط معناداری دارد.
۴	هینز ^۴	۲۰۱۳	آمریکا	کمی	مصرف قلیان نسبت به کشیدن سیگار، در بین تعداد بیشتری از دانشجویان رواج دارد. همچنین از نظر دانشجویان ضرر کشیدن قلیان کمتر از مصرف سیگار ارزیابی شده است و با پتانسیل اعتیاد و تأیید اجتماعی بیشتری همراه بوده است. دانشجویان مصرف کننده قلیان، در مقایسه با افراد غیر مصرف کننده، برای مصرف سیگار آمادگی بیشتری دارند.
۵	فیلدر ^۵ و همکاران	۲۰۱۲	آمریکا	کمی	مصرف کنندگان قلیان و سیگار، قبل از ورود به دانشگاه حدود ۲۹ درصد بوده اند و بعد از ورود به دانشگاه به ۴۵ درصد افزایش پیدا کرده اند. بالاترین میزان شیوع مصرف قلیان و سیگار نیز در ۲ ماه ترم نخست دانشجویان است.
۶	پویرازوغلو ^۶ و همکاران	۲۰۱۰	ترکیه	کمی	شیوع مصرف قلیان ۳۲/۷ درصد است. جنس، مصرف سیگار و حضور افراد قلیانی در میان اعضای خانواده و دوستان اثرات

- Owens
- Khandelwal
- Prymark
- Heinz
- Fielder
- Poyrazoglu

مهم‌ترین یافته‌ها	روش	جامعه مورد مطالعه	سال	محققان	ردیف
قابل توجهی در گرایش دانشجویان به مصرف قلیان دارد.					
۲۷ درصد دانش‌آموزان و ۵۴ درصد دانشجویان همیشه قلیان مصرف می‌کنند. این تحقیق نشان داد که قلیان در مقایسه با سیگار اعتیادآورتر است. همچنین کشیدن قلیان در میان گروه‌های اجتماعی و اقتصادی بالا شایع‌تر بود که ممکن است به دلیل هزینه بالای آن و در دسترس بودن آن باشد.	کمی	پاکستان	۲۰۰۸	آنجوم ^۱ و همکاران	۷
شیوع گرایش به قلیان در جامعه آماری ۴۰ درصد است. بین سن و گرایش به مواد دخانی رابطه معناداری وجود دارد. میان‌تعلیم و تربیت خانوادگی و گرایش به سیگار و قلیان رابطه معناداری وجود دارد.	کمی	لبنان	۲۰۰۱	تمیم ^۲ و همکاران	۸

همان‌طور که مشاهده می‌شود تحقیقات مختلفی در زمینه استعمال قلیان صورت گرفته که در جدول فوق به مهم‌ترین آنها اشاره شد. در بررسی این تحقیقات باید گفت بخشی از آنها بیشتر جنبه توصیفی داشته‌اند و صرفاً آمارهایی را در زمینه میزان مصرف قلیان استخراج کرده‌اند. این پژوهش‌ها که از جمله آنها می‌توان تحقیق طارمیان و همکاران، هینز، فیلدر و همکاران و آنجوم و همکاران را نام برد غالباً با رویکرد شیوع‌شناسی سعی داشته‌اند میزان ابعاد وقوع یک انحراف اجتماعی را نشان دهند. درحالی که آنچه در این میان اهمیت دارد ورود از سطح توصیف به سطح تبیین است؛ موضوعی که تحقیق حاضر به دنبال آن است. بررسی تحقیقاتی که از سطح توصیف فراتر رفته‌اند و به دنبال تبیین علل گرایش به مصرف قلیان هستند نیز نشان می‌دهد حداقل بخشی از آنها با نگاهی روانشناختی - فردی عوامل نگرشی و شخصیتی گرایش به قلیان را مورد توجه قرار داده‌اند. به بیان دیگر این تحقیقات

1. anjuma
2. Tamim

مسئله مذکور را نه یک آسیب اجتماعی بلکه یک مشکل فردی در نظر گرفته‌اند. این در حالی است که تحقیق حاضر قصد دارد از منظر جامعه‌شناختی به بررسی علل گرایش جوانان به مصرف قلیان بپردازد.

در خصوص تحقیقاتی که سعی کرده‌اند عوامل اجتماعی گرایش به قلیان را بررسی نمایند بررسی‌ها نشان می‌دهد حجم قابل توجهی از آنها در ایران انجام نشده‌اند. برای مثال در کشور آمریکا پژوهش‌های زیادی انجام شده است که عوامل جامعه‌شناختی گرایش به مصرف قلیان را مورد تحلیل قرار داده‌اند و به بخشی از آنها در جدول فوق اشاره شد؛ اما نباید از نظر دور داشت که این تحقیقات در بسترهای فرهنگی-اجتماعی متفاوتی انجام شده‌اند و از آنجا که نمی‌توان یک پدیده اجتماعی را خارج از زمینه و محیط آن تحلیل نمود، قاعدتاً ضرورت انجام چنین پژوهش‌هایی در جامعه ایران وجود دارد. ناگفته نماند که در بین تحقیقات خارجی نیز حجم زیادی از پژوهش‌های توصیفی مشاهده شده است که نقصان آن پیش‌تر ذکر گردید.

در بین تحقیقات داخلی که سعی داشته‌اند علل جامعه‌شناختی گرایش جوانان به مصرف قلیان را تبیین نمایند- که البته تعدادشان انگشت‌شمار است- برخی تحقیقات به‌لحاظ روشی با رویکرد کیفی انجام شده‌اند که از قابلیت تعمیم آنها می‌کاهد؛ اما در بین تحقیقات پیمایشی مشاهده می‌شود که هر پژوهش بر جنبه‌ای خاص متمرکز شده است. برای مثال مؤمنان و همکاران نقش دوستان و خانواده و در مقابل کاوسیان و همکاران، نقش اوقات فراغت و مسائل اقتصادی را برجسته نموده‌اند. در حالی که تحقق حاضر قصد دارد نگاه جامع‌تری به موضوع داشته باشد. از سوی دیگر برخی تحقیقاتی که نزدیک‌تر به پژوهش حاضر هستند مثل تحقیق ترقی‌جاء و همکاران و پژوهش اراضی و همکاران، به‌لحاظ منطقه جغرافیایی انتخاب‌شده متفاوت از پژوهش حاضر است. همچنین برخی از

این تحقیقات از جمله پژوهش رضاخانی و همکاران و نوری و همکاران، مصرف قلیان را به‌طور جداگانه و انحصاری مطالعه نکرده‌اند و آن را در کنار سایر مواد دخانی همچون سیگار بررسی نمودند. در حالی که پژوهش حاضر صرفاً بر مصرف قلیان متمرکز شده است. به‌عنوان جمع‌بندی باید گفت مجموع تحقیقاتی که در زمینه استعمال قلیان صورت گرفته از چند منظر دارای نقایصی است. اولاً تحقیقات داخلی انجام شده بیشتر جنبه توصیفی داشته‌اند و صرفاً آمارهایی را در زمینه میزان مصرف قلیان در جامعه ارائه داده‌اند. همچنین بخشی از تحقیقات انجام شده بر عوامل روانشناختی و شخصیتی بیش از عوامل اجتماعی متمرکز شده‌اند. از سوی دیگر جامعه آماری در این تحقیقات در شهرهای مختلف بوده و تحقیقات کافی در شهر تهران که شرایط گرایش جوانان به مصرف قلیان و سایر مواد دخانی فراهم است، صورت نگرفته است. در واقع برخی تحقیقات داخلی هرچند در ظاهر به تحقیق حاضر شباهت دارند، اما به‌لحاظ نوع روش مورد استفاده و نیز منطقه جغرافیایی انجام پژوهش، با تحقیق حاضر متفاوت هستند. تحقیقات خارجی نیز هرچند مفید بوده‌اند، اما قاعدتاً زمینه اجتماعی متفاوتی را مورد تحلیل قرار داده‌اند. به‌طور کلی در تحقیقات به عمل آمده مصرف قلیان عموماً در کنار مصرف سایر مواد اعتیادآور دیگر همچون سیگار، الکل و... بررسی شده و کمتر به‌طور ویژه این موضوع مورد توجه محققان قرار گرفته است.

مبانی نظری پژوهش

در قالب برخی نظریات می‌توان مصرف قلیان را به‌مثابه یک انحراف اجتماعی نگریست و تحلیل نمود.

در نظریه کنترل از نظر تراویس هیرشی^۱، دوری از بزهکاری و همنوایی حاصل کنترل مردم توسط جامعه است. هیرشی معتقد است که بزهکاری وقتی اتفاق می‌افتد که قیود فرد نسبت به اجتماع ضعیف شوند یا به‌طور کلی از بین بروند. او این قیود را تحت چهار مفهوم وابستگی، تعهد، درگیر بودن و باورها توضیح می‌دهد. در واقع چنانچه دلبستگی، تقید و تعلق افراد به ارکان مختلف اجتماع کاهش یابد، ترجیح می‌دهند در راستای هنجارهای مورد قبول گروه دوستان و همالان و همسالان گام بردارند تا هنجارهای خانواده و جامعه.

طبق نظریه هیرشی می‌توان گفت پیروی از هنجارهای گروه همالان و ارتباط زیاد با دوستان قلیانی در گرایش جوانان به مصرف قلیان اثرگذار است. این روابط باعث از بین رفتن هنجارها و ارزش‌ها و اختلال در درونی کردن آنها و در نتیجه کاهش نظارت درونی میان افراد مصرف‌کننده قلیان شده و این خود عاملی در گرایش جوانان به مصرف قلیان است.

بنابر نظریه پیوند افتراقی^۲ ادوین ساترلند^۳، نزدیکان و همسالانی که بزهکار باشند، در تشکیل و تقویت نگرش بزهکاری کمک مؤثر می‌کنند و فرد را به‌سوی بزهکاری سوق می‌دهند. ساترلند در نظریه خود بر تفاوت ارتباطات تکیه می‌کند و معتقد است برخی خرده‌فرهنگ‌ها مشوق فعالیت‌های غیرقانونی هستند و افراد از طریق ارتباط با دیگران، هنجارهای رفتار کجروانه را یاد گرفته و اقدام به آن می‌کنند. بر این اساس کج رفتاری‌ها مانند رفتارهای تابع قانون، فراگرفته می‌شوند و در جهت ارضای نیازها و ارزش‌ها به کار می‌آیند (گیدنز^۴، ۱۳۸۵)؛ بنابراین هرکس در طول حیات خود، از طریق پیوند و ارتباط با دیگران، انگیزه‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌ها را فرامی‌گیرد، اما جهت خاصی که این یادگیری و

---

1. Travis Hirschi
2. Differential association
3. Edwin Sutherland
4. Anthony Giddens

جامعه‌پذیری به‌سوی اطاعت از قوانین و یا در جهت سرپیچی از آن دارد، بسته به این است که از چه کسی یاد می‌گیرد؛ یعنی اینکه همنشین کیست، تا حد زیادی تعیین‌کننده نحوه رفتار فرد خواهد بود.

بر اساس این دیدگاه در ایران تحقیقات مختلفی انجام گرفته است و معاشرت با نزدیکان، همکاران و به‌ویژه دوستان مبتلا به قلیان، تقلید از اطرافیان، معاشرت در محیط‌های ناسالم و گوناگون از جمله مدرسه و محیط‌های آموزشی نامطلوب از جمله عوامل اصلی گرایش به مواد دخانی ذکر شده است.

همچنین براساس نظریه گروه همسالان، متغیر برجسته دخیل در سوء‌مصرف مواد در افراد، تأثیر همسالان است. طبق این نظریه مصرف مواد دخانی مختلف، به همسالان ارتباط دارد و سایر عوامل در ارتباط با این متغیر اصلی تأثیر خود را بر جای می‌گذارند؛ در واقع تشویق همسالان به مصرف مواد دخانی، بیشتر از سایر عوامل با این موضوع ارتباط دارد و بازداری همسالان نیز بیش از سایر عوامل با آن بی‌ارتباط است (افراسیابی و امیرمحمدی، ۱۳۹۷).

از سوی دیگر با توجه به اینکه مصرف قلیان جزء رفتارهای پرخطر محسوب می‌شود، از این منظر نیز باید علل گرایش به آن را تحلیل نمود. همان‌طور که بیان شد به رفتارهایی پرخطر اطلاق می‌شود که انجام آن انواع آسیب‌های اجتماعی، جسمانی یا روانی را برای فرد و جامعه را به‌دنبال دارد. برخی نظریاتی که مصرف مواد دخانی و انحرافات رفتاری را از منظر رفتار پرخطر تبیین نموده‌اند در ادامه ذکر می‌شود.

یکی از مهم‌ترین نظریات در حوزه رفتارهای پرخطر نظریه «رفتار مشکل» است که

توسط جسور و جسور^۱ تدوین شده است. این نظریه روانشناختی-اجتماعی همه رفتارها را برآیندی از کنش متقابل فرد و پیرامون می‌داند و کنش متقابل عوامل فردی و اجتماعی را در شکل‌گیری رفتارهای بهنجار و نابهنجار را تحلیل می‌کند. این نظریه فرد را در درون محیط اجتماعی‌اش مورد بررسی قرار داده و به عوامل مؤثر بر رفتار انحرافی و بازداری از آن را مورد توجه قرار می‌دهد. این نظریه نشان می‌دهد مجموعه‌ای از عوامل گوناگون فردی و اجتماعی هستند که نقش زیادی در شیوع رفتارهای پرخطر در جوامع مختلف دارند. طبق این نظریه سه نظام مؤثر بر رفتار مشکل‌دار عبارت است از نظام شخصیتی (ارزش‌ها، انتظارات، باورها، نگرش‌ها و جهت‌گیری‌های فرد به‌سوی خود و دیگران)، نظام محیطی ادراک‌شده (چگونگی ادراک افراد از عوامل پیرامونی) و نظام رفتاری (متغیرهایی که جهت‌گیری آن به‌سوی نهادهای اجتماعی، دینی و مدرسه است). (رشید، ۱۳۹۴: ۳۹).

بر اساس نظریه مذکور عوامل مختلفی در تمایل جوانان به مصرف قلیان نقش دارد که به‌خوبی در قالب سه نظام فوق قابل تبیین است. البته با توجه به موضوع تحقیق به نظر می‌رسد نقش نظام محیطی ادراک‌شده پررنگ‌ها از دو نظام دیگر است. درواقع این نظام محیطی به دو دسته ساختار نزدیک و ساختار دور تقسیم می‌شود؛ ساختار نزدیک به متغیرهایی که مستقیماً با احتمال رخداد رفتار پرخطر ارتباط دارند اشاره می‌کند؛ مواردی چون نگرش دوستان و والدین به رفتار فرد. مصرف قلیان تحت تأثیر گروه دوستان می‌تواند ذیل این بخش از نظریه رفتار مشکل تبیین شود. از سوی دیگر ساختار دور به متغیرهایی که به‌طور غیرمستقیم و به واسطه متغیرهای دیگر با احتمال رخداد رفتار پرخطر ارتباط دارند اشاره دارد؛ نظارت والدین از جمله این متغیرها است. در اینجا نیز نظارت والدین می‌تواند عامل بازدارنده در جهت مصرف قلیان داشته باشد. شایان ذکر است نظام رفتاری نیز به

دلیل اینکه نقش فعالیت‌های دینی را در وقوع رفتار پرخطر تبیین می‌کند می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. به عبارت دیگر دینداری می‌تواند عاملی در جهت کاهش رفتارهای پرخطر در نظر گرفته شود. از سوی دیگر جسور معتقد است افراد رفتارهای پرخطر را به این دلیل انجام می‌دهند که مورد تأیید دوستان خود واقع شوند (نیازی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۵).

نظریه محیطی- اجتماعی^۱ نیز نقش دوستان و والدین در بروز رفتارهای پرخطر را پررنگ نموده و تأکید دارد افراد به‌ویژه جوانان ممکن است رفتارهای پرخطر را با مشاهده و تقلید از دیگران یاد بگیرند.

برخی نظریات تبیین انحرافات از جمله نظریه خرده‌فرهنگ نیز در اینجا قابل ذکر است. توضیح اینکه برخی از جامعه‌شناسان رفتارهای انحرافی را به شکل هم‌نوایی افراد با خرده‌فرهنگ‌هایی می‌دانند که آنان به آنها تعلق دارند. خرده‌فرهنگ‌ها الگویی از ارزش‌ها، رفتارها و هنجارها هستند که در میان گروه‌های خاصی از افراد به سنت تبدیل می‌شوند. طبق نظریه خرده‌فرهنگ این گروه‌ها شبکه‌های مهم مرجعی هستند که افراد از طریق آنها جهان را می‌بینند و آن را تفسیر می‌کنند. این دیدگاه بر آن است که خرده‌فرهنگ‌های متعدد موجود در جامعه، به ایجاد ارزش‌ها و هنجارهایی منجر می‌شوند که به دلیل ناهمخوانی با هنجارهای مسلط در جامعه، رفتارکردن بر اساس آنها انحراف محسوب می‌شود (دانش و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۹). مصرف قلیان نیز از آنجایی که تحت تأثیر گروه دوستان اتفاق می‌افتد می‌تواند با این نظریه تبیین شود.

مصرف قلیان از منظر سبک زندگی نیز قابل تحلیل است. «سبک زندگی» را «الگوهای مشخص نسبی کنش و فرهنگ که مردم را از یکدیگر تمایز می‌دهد» (کمبریج^۲، ۲۰۰۶)،

1. environmental and social theory

2. Cambridge

«شیوه مشخص و تکنیک خاصی است که توسط آن چیزی انجام، ایجاد یا اجرا می‌شود» (وبستر^۱، ۲۰۰۴) و نیز «روش خاصی از زندگی یک فرد یا گروه» (آکسفورد^۲، ۲۰۰۸) تعریف نموده‌اند. سبک زندگی به عقیده پیر بوردیو (از مهم‌ترین اندیشمندان این حوزه) مجموعه متعددی از ترجیحات مصرفی است که قصد نمایشی واحد را در منطق خاص هر فضای نمادین (پوشش، تغذیه، مصرف موسیقی و...) نشان می‌دهد (بوردیو^۳، ۱۳۹۰: ۲۴۳). سبک زندگی دامنه وسیعی از الگوهای روابط اجتماعی، سرگرمی، مصرف، پوشش و مُد و حتی ارزش‌ها و جهان‌بینی افراد را در برمی‌گیرد (اوانس و جکسون^۴، ۲۰۰۷). در این پژوهش بحث سبک زندگی از این جهت اهمیت دارد که مصرف مواد دخانی در بین جوانان در حال تبدیل شدن به شیوه‌ای از زندگی است. البته هرچند شاید از جهاتی نتوان مصرف مواد دخانی سبک همچون قلیان را با رویکردهای مرتبط با سبک زندگی تحلیل نمود، اما با توجه به گسترش مصرف قلیان و در دسترس بودن و قبح کمتر آن در مقایسه با سایر مواد دخانی، می‌توان گفت نوعی سبک زندگی مبتنی بر رفتارهای پرخطر در بین نوجوانان و جوانان در حال شکل‌گیری است.

از سوی دیگر این مسئله از منظر گذران اوقات فراغت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر سبک زندگی افراد در جامعه قابل مطالعه است. اوقات فراغت مجموعه‌ای از اشتغالات فرد است که تا حد زیادی به رضایت خاطر خود برای استراحت، تفریح، توسعه اطلاعات، آموزش غیرانتفاعی یا مشارکت اجتماعی و داوطلبانه، بعد از آزاد شدن از التزامات شغلی، خانوادگی و اجتماعی به کار می‌رود (سازمان ملی نوجوانان، ۱۳۸۴). از این منظر حضور یا غیبت امکانات و موقعیت‌ها و نیز امکان دسترسی به آنها و همچنین

---

1. Webster
 2. Oxford
 3. Bourdieu
 4. Evans & Jackson

کیفیت، هزینه و شیوه‌های ارائه آنها می‌تواند تأثیر زیادی بر میزان مشارکت مردم در فعالیت‌های مربوط به فراغت داشته باشد (تورکیلدسن^۱، ۱۳۸۲: ۱۸۵). در واقع عدم دسترسی کافی به سایر امکانات فراغتی می‌تواند باعث روی آوردن جوانان به فراغت‌های ناسالم مانند مصرف قلیان شود.

از سوی دیگر در جامعه امروز ایران که نزدیک به ۶۰ درصد آن را جمعیت زیر ۳۰ سال تشکیل می‌دهد، بسیاری برای پر کردن اوقات فراغت و از روی سرگرمی و تفریح به مصرف قلیان روی می‌آورند. همین مسئله در افزایش آمار مصرف قلیان بی‌تأثیر نبوده است. به نظر می‌رسد جوانانی که در قلیانسراها به‌منظور مصرف قلیان حضور پیدا می‌کنند این امر را در قالب حرکتی جمعی و بعضاً تفریحی و در گروه دوستان انجام می‌دهند. این موضوع در قالب نظریه فشار ساختاری رابرت مرتون^۲ قابل تحلیل است. مرتون ریشه انحرافات اجتماعی را شکاف میان اهدافی که توسط فرهنگ جامعه تعریف شده و راه‌ها و هنجارهای مشروع رسیدن به این اهداف و آرمان‌های فرهنگی می‌داند. به نظر می‌رسد بخشی از افرادی که به قلیان گرایش پیدا می‌کنند برای گذران فراغت و تفریح و یا تأمین لذت و آرامش - به‌عنوان اهداف - به راه‌های نامتعارف و کجروانه که همان استعمال قلیان است، متوسل می‌شوند. در واقع این افراد میان هدف‌ها و وسایل رسیدن به آنها ارتباط به‌هنجار برقرار نمی‌کنند و برای رسیدن به اهدافشان، ابزار مواد دخانی را انتخاب می‌کنند.

در ادامه مجموع دیدگاه‌های ارائه‌شده در جدول زیر نمایش داده می‌شود.

جدول ۳: خلاصه مبانی رویکرد نظری مورد استفاده در تحقیق

نام متفکر / نظریه	توضیح رویکرد نظری
-------------------	-------------------

1. Torkildsen
2. Robert Merton

نام متفکر / نظریه	توضیح رویکرد نظری
تراویس هیرشی / کنترل	طبق این نظریه دوری از بزهکاری و هم‌نوایی حاصل کنترل مردم توسط جامعه است و بزهکاری وقتی اتفاق می‌افتد که قیود فرد نسبت به اجتماع ضعیف شوند. در این صورت افراد ترجیح می‌دهند در راستای هنجارهای مورد قبول گروه دوستان و همالان و همسالان گام بردارند تا هنجارهای خانواده و جامعه. طبق نظریه مذکور پیروی از هنجارهای گروه همالان و ارتباط زیاد با دوستان قلیانی در تشدید رفتار غیرهم‌نوایانه و گرایش جوانان به مصرف قلیان اثرگذار است.
ادوین ساترلند / پیوند افتراقی	طبق این رویکرد نزدیکان و همالان بزهکار، در تقویت نگرش بزهکاری و سوق دادن فرد به سوی بزهکاری مؤثر هستند. در واقع برخی خرده‌فرهنگ‌ها مشوق فعالیت‌های غیرقانونی هستند و افراد از طریق ارتباط با دیگران، هنجارهای رفتار کجروانه را یاد گرفته و اقدام به آن می‌کنند. بر اساس این نظریه معاشرت با نزدیکان، همکاران و به‌ویژه دوستان مبتلا به قلیان و قرار گرفتن در محیط‌های ناسالم از عوامل اصلی گرایش به مواد دخانی از جمله قلیان است.
نظریه گروه همسالان	بر اساس این نظریه، متغیر برجسته دخیل در سوء مصرف مواد در افراد، تأثیر همسالان است. در واقع مصرف مواد دخانی مختلف، بیش از هر چیز به دلیل ارتباط با همسالان رخ می‌دهد. به بیان دیگر تشویق همسالان به مصرف مواد دخانی، بیشتر از سایر عوامل با این موضوع ارتباط دارد.
نظریه خرده‌فرهنگ	طبق این دیدگاه انجام رفتارهای انحرافی در قالب هم‌نوایی افراد با خرده‌فرهنگ دوستان - به‌عنوان شبکه‌های مهم مرجعی که افراد از طریق آنها جهان را تفسیر می‌کنند - درک می‌شود. در واقع خرده‌فرهنگ‌های متعدد موجود در جامعه، به ایجاد هنجارهایی همچون مصرف قلیان منجر می‌شوند که به دلیل ناهمخوانی با هنجارهای مسلط در جامعه، رفتار کردن بر اساس آنها انحراف محسوب می‌شود.

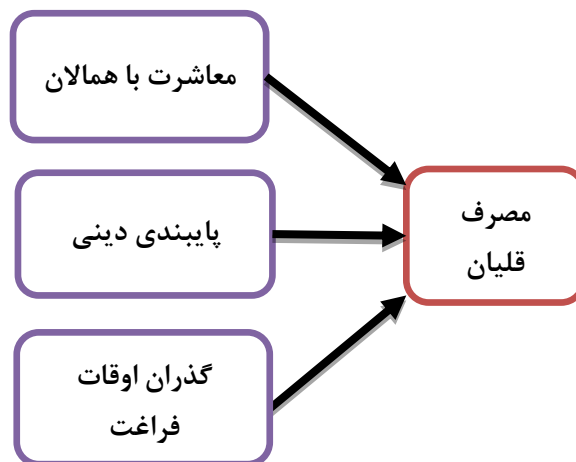
نام متفکر / نظریه	توضیح رویکرد نظری
نظریه محیطی اجتماعی	در این نظریه نقش دوستان و والدین در بروز رفتارهای پرخطر اهمیت دارد. در واقع نظریه مذکور معتقد است جوانان رفتارهای پرخطر را با مشاهده و تقلید از دیگران یاد می‌گیرند.
جسور و جسور / نظریه رفتار مشکل	این نظریه همه رفتارها را برآیندی از کنش متقابل فرد و پیرامون می‌داند و فرد را در درون محیط اجتماعی‌اش مورد بررسی قرار داده و به عوامل مؤثر بر رفتار انحرافی توجه دارد. طبق این دیدگاه نظام محیطی، ساختار نزدیک و نگرش دوستان بر بروز رفتار پرخطر اثر دارد. همچنین نظریه مذکور تأثیر نظام رفتاری و فعالیت‌های دینی بر کاهش رفتارهای پرخطر را نیز مورد تأکید قرار می‌دهد.
رابرت مرتون / فشار ساختاری	طبق این نظریه ریشه انحرافات اجتماعی شکاف میان اهدافی که توسط فرهنگ جامعه تعریف شده و راه‌ها و هنجارهای مشروع رسیدن به این اهداف و آرمان‌های فرهنگی است. در واقع افرادی که به قلیان‌گرایی پیدا می‌کنند برای گذران فراغت و تأمین لذت - به‌عنوان اهداف - به راه‌های نامتعارف و کجروانه که همان استعمال قلیان است، متوسل می‌شوند و میان هدف‌ها و وسایل رسیدن به آنها ارتباط به‌هنجار برقرار نمی‌کنند.

عمده نظریاتی که می‌تواند در پژوهش حاضر در ترسیم مدل نظری به محقق کمک کند، مرتبط با مصرف مواد مخدر و برخی مواد دخانی سبک‌تر همچون سیگار بوده است. مصرف این مواد به‌عنوان یک انحراف اجتماعی و بعضاً جرم در نظر گرفته می‌شود؛ از این جهت نظریات مرتبط با تبیین انحرافات نیز به ترسیم مدل تحقیق کمک می‌کند. در این تحقیق سعی می‌شود از دل نظریات ذکرشده، متغیرهای مستقل تحقیق احصاء و مشخص گردد.

طبق مباحث نظری چنانچه افراد رابطه بیشتری با گروه همسالان خود که مصرف‌کننده

قلیان هستند داشته باشند، گرایش آنها نیز به مصرف قلیان بیشتر خواهد شد. نظریه کنترل، پیوند افتراقی، گروه همسالان و خرده فرهنگ مهم ترین نظریاتی هستند که بر این موضوع تأکید دارند. از سوی دیگر مرور نظریات نشان داد مصرف قلیان از متغیر مستقل دیگری تأثیر می پذیرد که آن پایبندی افراد به هنجارها و اصول دینی است. در واقع طبق بخشی از استدلال های نظریه رفتار مشکل افرادی که فعالیت های دینی بیشتری انجام می دهند و به نوعی دیندارتر هستند، گرایش کمتری به مصرف قلیان خواهند داشت. سومین عامل مؤثر بر متغیر وابسته این پژوهش، فقدان اوقات فراغت متنوع و گوناگون است. به بیان دیگر به میزانی که جوانان زمان خود را صرف سایر تفریحات سالم با دیگران نمایند، از شدت گرایش آنها به مصرف قلیان کاسته می شود. متقابلاً در صورت کمبود اوقات فراغت، افراد قلیان را جایگزین سایر تفریحات می کنند. این موضوع به خوبی در قالب شکاف بین اهداف و وسایل در نظریه فشار ساختاری مرتون قابل ردیابی است. با این توضیحات مدل نظری تحقیق بر اساس تأثیر سه عامل فوق ترسیم می گردد.

شکل ۱: مدل نظری تحلیل عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف قلیان

بر اساس مدل فوق که در آن متغیر وابسته مصرف قلیان است، متغیرهای اجتماعی تأثیرگذار بر گرایش جوانان به قلیان شامل «معاشرت با همالان»، «پابندی دینی» و «گذران اوقات فراغت» در نظر گرفته شده است.

طبق این توضیح فرضیات این تحقیق شامل موارد زیر است:

- به نظر می‌رسد بین متغیرهای سن، وضعیت تأهل و اشتغال با میزان مصرف قلیان رابطه معناداری وجود دارد.
- به نظر می‌رسد بین معاشرت با همالان و گرایش به مصرف قلیان در بین جوانان رابطه معناداری وجود دارد.
- به نظر می‌رسد بین پابندی دینی و گرایش به مصرف قلیان در بین جوانان رابطه معناداری وجود دارد.
- به نظر می‌رسد بین گذران اوقات فراغت و گرایش به مصرف قلیان در بین جوانان رابطه معناداری وجود دارد.

روش‌شناسی

در این تحقیق از روش پیمایشی، به‌عنوان یکی از رایج‌ترین روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی (ساعی، ۱۳۸۷: ۱۳۳) استفاده شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها نیز از پرسشنامه محقق ساخته کمک گرفته شده است. شایان ذکر است علت استفاده از روش و تکنیک

مذکور، نوع مسئله و سؤالات تحقیق بوده است. جامعه آماری این تحقیق کلیه نوجوانان و جوانان ۱۵ تا ۳۵ ساله ساکن شهر تهران هستند که هر از چند گاهی قلیان مصرف می کنند. طبق اطلاعات سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت شهر تهران حدود هشت میلیون و هفتصد هزار نفر است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵: ۱۳۰). آنچه قبل از آغاز نمونه گیری باید به آن توجه نمود مشخص کردن حجم نمونه است. برای این منظور روش های متعددی وجود دارد که یکی از مهم ترین آنها استفاده از فرمول کوکران است. با استفاده از این فرمول و با در نظر گرفتن میزانی از خطا (حدود ۰/۰۷)، با تکمیل اجزای فرمول حجم نمونه برای این تحقیق ۲۰۰ نفر می شود. فرمول کوکران در ادامه آمده است:

$$n = \frac{8700000 * 1.96^2 * 0.25^2}{8700000 * 0.07^2 + 1.96^2 * 0.25^2} = 200$$

همچنین در این تحقیق که در سال ۱۳۹۷ انجام شده، برای انجام نمونه گیری از روش خوشه ای متناسب با حجم استفاده شده است. ملاحظه ای که در اینجا باید به آن اشاره شود این است که با توجه به نوع افراد مد نظر - جوانان مصرف کننده قلیان - انتخاب تصادفی آنها باید در مکان هایی صورت بگیرد که بیش از سایر مکان ها در آنجا حضور دارند. همچنین افراد انتخاب شده به نوعی باید بتوانند نماینده کل افراد مصرف کننده قلیان باشند. مشخص است که بهترین مکان برای یافتن نمونه های تحقیق، مراکز عرضه قلیان (سفره خانه ها، قهوه خانه ها، قلیان سراها و ...) هستند. مسلم است که انجام چنین کاری در سطح وسیع و در کل شهر تهران برای محقق امکان پذیر نبوده است. با در نظر این موضوع، نمونه مورد نظر از مراکز عرضه قلیان واقع در منطقه ۱۱ تهران انتخاب شده اند. شایان ذکر است دلیل این انتخاب تراکم زیاد قهوه خانه ها و قلیان سراها در این منطقه نسبت به سایر مناطق تهران است. طبق تحقیقات محلی انجام شده در منطقه ۱۱ تهران حدود ۱۰۰ مرکز

عرضه قلیان فعال هستند که روزانه در هرکدام از آنها به‌طور متوسط به ۵۰ جوان قلیان عرضه می‌کنند.

شایان ذکر است این منطقه از نظر تاریخی یکی از مناطق مهم میراث فرهنگی به‌شمار می‌آید. پیشینه فرهنگی منطقه در دوران قبل از انقلاب به‌دلیل وجود محله جمشید و سایر معضلات اجتماعی آن بسیار تیره‌وتار بود. البته بعد از انقلاب سعی شد مراکز تفریحی و ورزشی به آن اضافه شود؛ اما همچنان معضلات اجتماعی مختلفی در آن وجود دارد. این منطقه، از مناطق دارای بافتی قدیمی است که در مرکز شهر تهران واقع شده که مساحت آن برابر ۶/۱۲ کیلومتر مربع است و حدوداً ۸٪ از کل مساحت تهران را می‌پوشاند که از این نظر هفدهمین منطقه تهران است.

در ادامه تعاریف مفهومی و عملیاتی متغیرها در قالب جدول می‌آید. شایان ذکر است همه پرسش‌ها با طیف لیکرت و نمرات ۱ الی ۵ (بسیار کم، کم، تا حدودی، زیاد، بسیار زیاد) سنجیده شده‌اند.

جدول ۴: تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای تحقیق

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌ها
-------	--------------	---------------	---------

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌ها
	گروه همال یا همسال به اشخاصی محدود گفته می‌شود که از جهت سنی نزدیک به هم باشند. معاشرت با همسالان نیز به معنی داشتن ارتباط با دوستان و افراد تقریباً همسال است که عمدتاً به لحاظ نوع رفتار، نگرش‌ها و هنجارهای مورد قبول به	میزان صرف وقت و اوقات فراغت و معاشرت با دوستان، ارتباط و تأثیرپذیری از دوستان قلیانی	در یک ماه گذشته تا چه میزان با دوستان خود به مسافرت رفته‌اید؟ تا چه حد با این گزاره‌ها موافقت می‌کنید: - اولین بار مصرف قلیان را به پیشنهاد دوستانم شروع کردم. - ترجیح می‌دهم اوقات فراغتم را با دوستانم بگذرانم. - ترجیح می‌دهم مشکلات فردی خود را با دوستانم در میان بگذارم. - اهل معاشرت فراوان با دوستان هستم. - در صورت همراهی نکردن دوستان، به صورت انفرادی در قلیانسرا حاضر نمی‌شوم. - چنانچه دوستانم قلیان را ترک کنند من هم ترک خواهم کرد. - با دوستانم که قلیان می‌کشند ساعاتی را به امور مختلف در روز یا هفته اختصاص می‌دهم.
معاشرت با همالان	فرد شباهت دارند (اراضی و همکاران، ۱۳۹۲).		

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌ها
پابندی دینی	معنویت و دین سازه‌ای پیچیده، چندبعدی و به هم مرتبط هستند. معنویت عمدتاً به ابعاد ذهنی، تجربی و شخصی تعالی اشاره دارد، درحالی‌که دین بر ابعاد عینی و اجتماعی آن تأکید می‌ورزد. در اینجا پابندی دینی به معنی التزام عملی به انجام فعالیت‌های مذهبی و داشتن گرایش‌ها و اعتقادات فرامادی است (نوری و همکاران، ۱۳۹۴).	میزان پابندی به احکام و واجبات دینی، شرکت در مراسم مذهبی	تا چه میزان نسبت به نمازهای یومیه و واجب احساس تکلیف می‌کنید؟ تا چه میزان نسبت به روزه گرفتن در ماه رمضان احساس تکلیف می‌کنید؟ تا چه میزان نسبت به احکام دینی آشنایی دارید؟ تا چه میزان در برنامه‌های مذهبی شرکت می‌کنید؟ تا چه میزان دوستان و نزدیکان، شما را فرد دینداری می‌دانند؟ تا چه میزان در صورت توصیه احکام دینی مبنی بر منع استعمال هرآنچه که به بدن آسیب می‌رساند، مصرف قلیان را ترک خواهید کرد؟
	گذران اوقات فراغت	فراغت به معنای سهولت، راحت و آسایش گرفته شده است. در فرهنگ لاروس، اوقات فراغت چنین تعریف شده است: سرگرمی‌ها، تفریحات و فعالیت‌هایی که افراد به هنگام آسودگی از کار عادی با شوق و رغبت به آنها می‌پردازند. انسان در اوقات فراغت کارهایی انجام می‌دهد که به غالباً اختیاری و داوطلبانه بوده و به دلیل لذت و آسایشی که به همراه دارند انتخاب می‌شوند. (جلالی فراهانی، ۱۳۹۰).	میزان دسترسی و استفاده از امکانات فراغتی مختلف

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌ها
مصرف قلیان	مصرف‌کننده قلیان به فردی اطلاق می‌شود که حداقل ماهی یکبار دست به استعمال قلیان بزند (کاندوال و همکاران، ۲۰۱۶).	میزان حضور در قلیانسراها و مصرف قلیان، ترجیح قلیان کشیدن به سایر امور	در هفته معمولاً تا چه حد در قلیانسرا حاضر می‌شوید؟ در یک‌ماه قبل تا چه حد مشغول کشیدن قلیان در قهوه‌خانه بودید؟
		از بین سرگرمی‌های مختلف همچون رفتن به سینما، استخر، اماکن تفریحی و... تا چه حد کشیدن قلیان در قهوه‌خانه را ترجیح می‌دهید؟ دوستانان تا چه اندازه شما را وابسته به قلیان می‌دانند؟ استعمال قلیان تا چه میزان بخشی از تفریح هفتگی‌تان شده است؟	

برای تأمین اعتبار تحقیق از روایی صوری استفاده شده است؛ در واقع اعتبار این پژوهش بر اساس روش داوری اجتماع علمی مورد بررسی قرار گرفته است. براین اساس ابتدا پرسشنامه به تعدادی از اساتید متخصص داده و با آن‌ها در این مورد مشورت شد. پس از مشورت و مشخص شدن نقایص، با رفع آنها محققان به این نتیجه رسیدند که شاخص‌های به کار رفته در این پرسشنامه، معرف حوزه معنایی مفاهیم اصلی می‌باشند؛ بنابراین پرسشنامه پژوهش حاضر، دارای اعتبار صوری و محتوایی است. برای سنجش پایایی ابزار تحقیق روش آلفای کرونباخ جهت سنجش میزان سازگاری درونی گویه‌های هر یک از شاخص‌ها به کار رفته است. ضریب آلفای کرونباخ برای هر شاخص و مقدار کل آن و نیز نتیجه آزمون بارتلت و مقدار ضریب KMO برای هر متغیر در جدول زیر قابل مشاهده است:

جدول ۵: ضریب پایایی متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

متغیرها	تعداد گویه	آلفای کرونباخ	KMO	آزمون بارتلت	درجه آزادی	سطح معناداری
معاشرت با همالان	۸	۰/۶۴۰	۰/۶	۳/۷۱	۱۰	۰/۰۰۰
پایبندی دینی	۶	۰/۸۴۶	۰/۸۵	۴۰۷/۲	۱۵	۰/۰۰۰
گذران اوقات فراغت	۵	۰/۶۸۸	۰/۷۳	۱۱۳/۸	۱۰	۰/۰۰۰
مصرف قلیان	۵	۰/۷۶۵	۰/۷۵	۱۷۶/۱	۶	۰/۰۰۰

همان‌طور که مشاهده شد میزان آلفای کرونباخ تمام شاخص‌ها به جز شاخص معاشرت با همالان نزدیک و یا بالاتر از ۰/۷ است، لذا آزمون قابل قبول و پرسش‌نامه دارای پایایی مناسبی است و می‌توان گفت اجزای درونی (تمام گویه‌های) مقیاس‌ها دارای همبستگی قابل قبولی با همدیگر هستند. آلفای کرونباخ کل متغیرها نیز برابر با ۰/۷۵۶ شده است. همچنین نتایج ضریب KMO و آزمون بارتلت نیز نشان می‌دهد که متغیرها از همسازی درونی مطلوبی برخوردار هستند.

یافته‌های پژوهش

این قسمت به دو بخش یافته‌های توصیفی و استنباطی تقسیم شده است که توضیح هر یک در ادامه می‌آید:

یافته‌های توصیفی

جدول ۶: وضعیت سن، تأهل و اشتغال پاسخگویان

وضعیت سنی	فراوانی	درصد	وضعیت تأهل	فراوانی	درصد	وضعیت اشتغال	فراوانی	درصد
۱۵-۱۹ سال	۳۶	۱۷/۷	مجرد	۱۳۸	۶۹	شاغل	۱۴۶	۷۳/۴
۲۰-۲۴ سال	۵۹	۲۹/۸	متأهل	۵۷	۲۸/۵	بیکار	۱۱	۵/۵
۲۵-۲۹ سال	۷۴	۳۶/۷	مطلقه	۴	۲	سرباز	۱۶	۸
۳۰-۳۵ سال	۳۱	۱۵/۸	همسر فوت شده	۱	۰/۵	دانش آموز / دانشجو	۲۶	۱۳
مجموع	۲۰۰	۱۰۰/۰	مجموع	۲۰۰	۱۰۰/۰	مجموع	۲۰۰	۱۰۰/۰

همان‌طور که یافته‌های جدول شماره ۴ نشان می‌دهد، اغلب پاسخگویان در رده ۲۰-۲۵ قرار داشته و شاغل هستند. با توجه به سن پاسخگویان دور از انتظار نیست که اغلب آنها مجرد باشند.

در ادامه توصیف چهار شاخص اصلی تحقیق خواهد آمد. در این بخش علاوه بر ذکر شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکندگی، توزیع درصد هر شاخص در بین جمعیت نمونه- با قرار دادن افراد در سه طیف کم، تا حدودی، زیاد- بیان می‌شود. هر یک از این شاخص‌ها اعدادی بین ۱ تا ۱۰۰ دارند؛ به طوری که ۱ کمترین میزان شاخص در بین افراد و ۱۰۰ بیشترین مقدار آن را نشان می‌دهد.

جدول ۷: توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب متغیرهای تحقیق

متغیرها	مقادیر	زیاد	تا حدودی	کم	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر
معاشرت با همالان	فراوانی	۸۴	۵۹	۵۷	۶۵	۱۷/۶	۱	۱۰۰
	درصد	۴۲	۲۹/۵	۲۸/۵				
پایبندی دینی	فراوانی	۸۹	۵۱	۵۷	۶۳/۴	۲۱	۱	۱۰۰
	درصد	۴۵/۲	۲۵/۹	۳۰				
گذران اوقات فراغت	فراوانی	۳۷	۵۰	۱۱۱	۵۰/۸	۲۰/۲	۱	۱۰۰
	درصد	۱۸/۷	۲۵/۳	۵۶/۱				
مصرف قلیان	فراوانی	۱۲۸	۴۰	۳۲	۷۲/۸	۲۱	۱	۱۰۰
	درصد	۶۴	۲۰	۱۶				

طبق جدول فوق میزان معاشرت افراد با دوستان در بیش از ۴۰ درصد افراد زیاد بوده است. همچنین ۴۵/۲ درصد افراد پایبندی دینی زیادی دارند. میزان گذران اوقات فراغت افراد نیز در اغلب پاسخگویان پایین است. از سوی دیگر مصرف قلیان در ۶۴ درصد افراد زیاد است. از بین متغیرهای تحقیق، میانگین مصرف قلیان بیش از سایر شاخص‌ها است. همان‌طور که مشاهده می‌شود به دلیل دسترسی اندک به امکانات فراغتی، میزان گذران اوقات فراغت در بین افراد پایین است که همین مسئله می‌تواند سبب بروز معضلات اجتماعی گوناگون شود. از سوی دیگر میزان معاشرت افراد با دوستان نیز نسبتاً بالا است که این موضوع خود نشانگر غلبه روابط دوست‌محور بر روابط خانواده‌محور است. همچنین یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد این منطقه از تهران حداقل به لحاظ رعایت برخی مسائل شرعی در بین افراد، منطقه‌ای نسبتاً مذهبی محسوب می‌شود که تا حدی باید ردپای آن را در پیشینه تاریخی و اجتماعی منطقه جستجو نمود.

یافته‌های استنباطی

در این بخش ابتدا آزمون فرضیه رابطه متغیرهای زمینه‌ای شامل سن، وضعیت تأهل و وضعیت اشتغال با میزان مصرف قلیان آمده است.

جدول ۸: آزمون رابطه متغیرهای زمینه‌ای شامل سن، وضعیت تأهل و وضعیت اشتغال با میزان مصرف قلیان

متغیرهای مستقل	ضریب مورد استفاده	سطح معناداری	مقدار ضریب	نتیجه آزمون
سن	پیرسون	۰/۰۰۰	۰/۲۳	تأیید
وضعیت تأهل	خی دو	۰/۰۵۷	۲۶	رد
وضعیت اشتغال	اتا	۰/۰۳۲	۰/۲۸	تأیید

همان‌طور که جدول نشان می‌دهد بین سن افراد و میزان مصرف قلیان رابطه معنادار ضعیفی وجود دارد. به طوری که با افزایش سن افراد تاحدی میزان مصرف قلیان افزایش پیدا می‌کند. همچنین بین وضعیت اشتغال افراد و میزان مصرف قلیان رابطه معنادار ضعیفی وجود دارد. به طوری که افراد بیکار کمی بیش از افراد شاغل قلیان مصرف می‌کنند.

در ادامه آزمون فرضیه‌های اصلی تحقیق آمده است. در اینجا با کمک رگرسیون خطی دو متغیره با روش Enter و آزمون همبستگی پیرسون، به آزمون هر یک از فرضیات تحقیق پرداخته شده است. با توجه به اینکه همه شاخص‌های ساخته شده در این تحقیق اعم از متغیرهای مستقل و متغیر وابسته، در سطح سنجش فاصله‌ای قرار دارند، از آزمون پیرسون استفاده شده است. شایان ذکر است رگرسیون خطی مبتنی بر مفروضاتی است که باید آن‌ها را واریسی کرد؛ چه تخلف شدید از مفروضات ممکن است تحلیل رگرسیون خطی را خدشه‌دار کند. در اینجا مفروضات اساسی این آزمون از جمله اینکه متغیر وابسته و متغیرهای مستقل کمی باشند و نیز اینکه باقی‌مانده‌های همجوار با هم همبستگی نداشته باشند (نایی، ۱۳۹۴: ۱۶۶) مد نظر بوده و بررسی شده‌اند. همچنین پیش از انجام آزمون،

یکی از مفروضات اصلی رگرسیون یعنی عدم هم‌خطی بین متغیرهای مستقل با کمک آزمون تولرانس و VIF (نایی، ۱۳۹۴) مورد بررسی قرار گرفته است که نتایج آن در جدول زیر قابل مشاهده است.

جدول ۹: بررسی هم‌خطی بین متغیرهای مستقل تحقیق

متغیرهای مستقل	سطح معنی‌داری	تولرانس	VIF
«معاشرت با همالان»	۰/۰۲	۰/۷۶	۱/۰۴
«پابندی دینی»	۰/۰۰۰	۰/۶۹	۱/۵۱
«گذران اوقات فراغت»	۰/۰۰۲	۰/۸۱	۱/۰۱

طبق جدول فوق میزان تولرانس متغیرها نزدیک به ۱ است و مقدار VIF نیز از عدد ۱ فاصله چندانی پیدا نکرده است که این نتیجه بیانگر هم‌خطی بسیار اندک و قابل قبول بین متغیرهای مستقل است.

در ادامه آزمون رگرسیون دو متغیره بین تک‌تک متغیرهای مستقل تحقیق با متغیر وابسته گرفته شد که نتایج آن در جدول زیر آمده است:

جدول ۱۰: آزمون فرضیه‌های تحقیق با روش رگرسیون دو متغیره

متغیر وابسته	متغیر مستقل	شدت رابطه	سطح معناداری	نتیجه آزمون	نوع رابطه
«معاشرت با همالان»	۰/۴۱	۰/۰۰۰	تأیید	مستقیم	
«پابندی دینی»	۰/۲۶	۰/۰۰۰	تأیید	غیرمستقیم	مصرف قلیان
«گذران اوقات فراغت»	۰/۳۹	۰/۰۱۲	تأیید	غیرمستقیم	

نتایج به دست آمده از آزمون رگرسیون خطی ساده با توجه به اینکه سطح معنی داری کوچکتر از ۰/۰۵ است، نشان می دهد بین همه سه متغیر مستقل با متغیر وابسته رابطه معنی داری وجود دارد. همچنین آزمون همبستگی پیرسون نشان می دهد که بین دو متغیر مستقل (پایبندی دینی، گذران اوقات فراغت) با متغیر وابسته (مصرف قلیان) همبستگی منفی معنی داری وجود دارد و تنها میان «معاشرت با همالان» و متغیر وابسته همبستگی معنادار مثبت وجود دارد. نتایج نشان می دهد که متغیر «معاشرت با همالان» و بعد از آن متغیر «گذران اوقات فراغت» نسبت متغیر «پایبندی دینی» در تعیین تغییرات مصرف قلیان و گرایش جوانان به آن نقش مهم تری را ایفاء می کنند.

طبق فرضیه اول معاشرت با همالان، تأثیر مثبت و معناداری بر گرایش به مصرف قلیان دارد. در واقع هرچه میزان معاشرت و ارتباط افراد با دوستان قلیانی و همسن و سال بیشتر شود، گرایش آنها به مصرف قلیان نیز افزایش پیدا می کند و برعکس با کاهش این ارتباط، مصرف قلیان نیز کاهش می یابد. همان طور که نظریه پیوند افتراقی تأکید دارد، این نتیجه نشان می دهد بخشی از رفتارهای کجروانه و پرخطر حاصل یادگیری از اطرافیان است و افراد به دلیل قرار گرفتن در محیطها و جمعهای ناسالم به مواد دخانی گرایش پیدا می کنند.

نتیجه فرضیه دوم نشان می دهد پایبندی دینی، تأثیر منفی و معناداری بر گرایش به مصرف قلیان در بین جوانان دارد؛ در واقع هرچه میزان پایبندی جوانان به هنجارها و اعمال دینی بالاتر باشد، گرایش آنها به مصرف قلیان کاهش پیدا می کند و برعکس با کاهش پایبندی دینی، این گرایش افزایش می یابد. این موضوع نشانگر تأثیر نگرش دینی بر ایجاد

زندگی سالم در افراد است. به نظر می‌رسد افرادی که دیندارتر هستند بیش از دیگران به توصیه‌های دینی مبنی بر مراقبت از جسم اهمیت می‌دهند و از سوی دیگر کمتر در جمع‌های ناسالم قرار می‌گیرند.

طبق فرضیه سوم با افزایش میزان اوقات فراغت جوانان، گرایش آنها به مصرف قلیان کاهش می‌یابد و برعکس با کاهش میزان اوقات فراغت، آنها بیشتر به مصرف قلیان روی می‌آورند. بر اساس این یافته افراد به میزانی که دسترسی کمتری به امکانات فراغتی مناسب دارند، بیشتر به سمت تفریحات ناسالم از جمله مصرف قلیان کشیده می‌شوند؛ بنابراین می‌توان گفت جوانان کشیدن قلیان را راهی برای پر کردن وقت خود با دوستان قلمداد می‌کنند و در صورتی که دسترسی مناسب‌تری به تفریحات جایگزین داشته باشند، کمتر به مصرف قلیان گرایش پیدا می‌کنند.

در ادامه رگرسیون خطی چندمتغیره برای آزمون مدل نظری تحقیق انجام خواهد شد. نتایج تحلیل رگرسیونی در جداول شماره ۱۰ و ۱۱ مشاهده می‌شود.

جدول ۱۱: ضرایب رگرسیونی مدل تبیین‌کننده عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف

قلیان

متغیر مستقل	B	(Beta) ضریب استاندارد	T	sig
ثابت (constant)	۳/۰۰	---	۱۰/۸۰۰	۰/۰۰۰
معاشرت با همالان	۰/۳۹۱	۰/۳۸۳	۳/۴۳۹	۰/۰۲۰
پابندی دینی	-۰/۲۷۲	-۰/۲۴۳	-۰/۷۶۱	۰/۰۰۰
گذران اوقات فراغت	-۰/۳۰۸	-۰/۲۹۶	-۳/۱۲۰	۰/۰۰۲

مطابق جدول ۱۰ و با تفسیر ضرایب رگرسیونی بر اساس ضریب استاندارد شده (Beta) می‌توان گفت متغیر «معاشرت با همالان» با ضریب رگرسیونی ۰/۳۸۳ دارای بالاترین

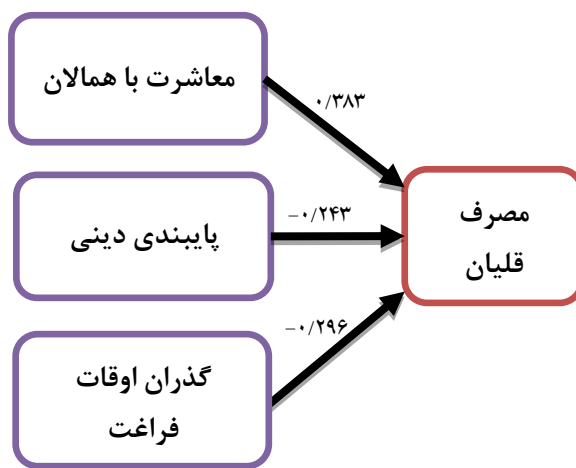
ضریب رگرسیونی و متغیر «پایبندی دینی» با ضریب $0/243$ دارای ضعیف‌ترین ضریب رگرسیونی می‌باشند.

جدول ۱۲: خلاصه مدل عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف قلیان

مقدار R	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	مقدار F	سطح معنی داری
۰/۴۶۱	۰/۲۱۲	۰/۱۸۱	۳/۰۰	۰/۰۰۹

داده‌های جدول شماره ۱۱ حاکی از آن است که مدل مذکور معنادار بوده و مقدار ضریب همبستگی (R) بین متغیرها $0/461$ می‌باشد که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل، همبستگی متوسطی وجود دارد. همچنین مقدار ضریب تعیین برابر با $0/212$ می‌باشد، نشان می‌دهد که $0/212$ درصد از عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف قلیان، تحت تأثیر ابعاد متغیرهای مستقل می‌باشد.

درنهایت با قرار دادن ضرایب بتا در مدل نظری رابطه بین هریک از متغیرهای مستقل اصلی («معاشرت با همالان»، «پایبندی دینی» و «گذران اوقات فراغت»)، با گرایش به مصرف قلیان در قالب مدل تحقیق ترسیم می‌شود:

شکل ۲: آزمون مدل نظری تحلیل عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف قلیان

شایان ذکر است بین متغیر «پابندی دینی»، «گذران اوقات فراغت» و «معاشرت با همالان» رابطه معناداری وجود نداشته است و در نتیجه مدل فوق فاقد اثرات غیرمستقیم متغیرها بر یکدیگر می‌باشد.

همان‌طور که مدل فوق نشان می‌دهد دو متغیر «پابندی دینی» و «گذران اوقات فراغت» رابطه معکوس با مصرف قلیان دارند. درحالی‌که «معاشرت با همالان» رابطه مستقیمی با مصرف قلیان دارد. نتیجه مدل فوق نشان می‌دهد معاشرت با همالان قوی‌ترین تأثیر را بر گرایش جوانان به مصرف قلیان دارد. ارتباط با دوستان قلیانی حتی می‌تواند بر نگرش‌های دینی افراد نیز تأثیر بگذارد و به‌نوعی پابندی آنها به حدود شرعی را نیز کاهش دهد. هرچند این رابطه در مدل فوق دیده نمی‌شود، اما نمی‌توان در فضای کلی جامعه آن را کاملاً نادیده گرفت. همچنین یافته‌های مدل نشان می‌دهد گذران اوقات فراغت در مسیرهای مرسوم و پذیرفته‌شده جامعه می‌تواند از گرایش جوانان به مصرف قلیان بکاهد؛ به‌عبارت دیگر در صورت کمبود امکانات تفریحی برای جوانان در سطح جامعه، آنها ترجیح می‌دهند وقت خود را در مسیرهای غیرسالم و البته در دسترس صرف کنند؛ بنابراین از بُعد سلبی با محدود کردن دسترسی جوانان به مراکز عرضه قلیان و از بُعد ایجابی - که بیشتر مد نظر این تحقیق است - با افزایش دسترسی آنها به سایر امکانات فراغتی می‌تواند از

گسترش بیش از پیش مصرف قلیان در بین این قشر جلوگیری نمود.

بحث و نتیجه گیری

جمعیت جوان جامعه در سال‌های اخیر در معرض برخی آسیب‌ها قرار گرفته است. آسیب‌هایی که ناشی از عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... است. یکی از این آسیب‌ها گرایش به مصرف قلیان است. مصرف قلیان معضل جدیدی است که دختران و پسران جوان را به خود مبتلا کرده است و علاوه بر مضرات جسمانی بسیاری که دارد، می‌تواند باعث روی آوردن افراد به سایر مواد دخانی و مخدر خطرناک‌تر شود. در این مقاله سعی شد از خلال مطالعه مباحث نظری موجود مهم‌ترین عوامل اجتماعی گرایش جوانان به مصرف قلیان شناسایی و در شهر تهران مورد آزمون قرار گیرد.

طبق یافته‌ها برخی متغیرهای زمینه‌ای همچون سن و وضعیت اشتغال بر گرایش جوانان به مصرف قلیان تأثیر دارد؛ اما می‌توان گفت این متغیرها نقش بسزایی در تبیین گرایش به قلیان ندارند. به طوری که میزان مصرف قلیان در بین گروه‌های سنی مختلف جوانان و نیز افراد شاغل و بیکار چندان زیاد نیست. این موضوع خود گواه گسترش مصرف قلیان در بین اقشار و گروه‌های سنی گوناگون است.

یافته‌ها نشان می‌دهد یکی از مهم‌ترین عوامل گرایش جوانان به مصرف قلیان ارتباط با دوستان قلیانی است؛ همان‌طور که در مباحث نظری اشاره شد قلیان کشیدن در قالب نوعی فرهنگ مبتنی بر رفتار پرخطر در بین جوانان رواج پیدا کرده است و این گروه تحت تأثیر یکدیگر به این معضل اجتماعی روی می‌آورند. همان‌طور که ساترلند و کرسی در نظریه پیوند افتراقی اشاره کرده‌اند، نزدیکان و همسالانی که بزهکار باشند، در تشکیل و تقویت نگرش بزهکاری کمک شایانی می‌کنند و فرد را به سوی رفتارهای نابهنجار سوق می‌دهند.

همچنین همان‌طور که جسور و جسور در نظریه خود بیان کرده‌اند یافته‌های تحقیق حاضر نیز حاکی از آن است که افراد مصرف‌قلیان را تحت تأثیر دوستان یاد می‌گیرند و آن را تکرار می‌کنند.

تحقیقاتی که پیش‌تر انجام شده است از جمله تحقیق افراسیابی و امیرمحمدی (۱۳۹۷)، سهراب‌زاده و پرنیان (۱۳۹۴) و کاندوال و همکارانش (۲۰۱۶) نیز مؤید یافته‌های پژوهش حاضر مبنی بر نقش ارتباط با دوستان قلیانی در گرایش افراد به این معضل است. همچنین همان‌طور که تحقیق حاضر نشان داد نقش متغیر «معاشرت با دوستان» در تبیین گرایش جوانان به مصرف‌قلیان پررنگ‌تر است، برخی پژوهش‌های دیگر مانند اراضی و همکاران (۱۳۹۲) و امیرعباس مؤمنان و همکاران (۱۳۸۶) نیز مهم‌ترین علت گرایش به مصرف‌قلیان را ارتباط صمیمانه با دوستان قلیانی دانسته‌اند.

از سوی دیگر همان‌طور که نظریه رفتار مشکل در قالب نظام رفتاری نقش فعالیت‌های دینی را در وقوع رفتار پرخطر را مؤثر می‌داند، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که پابندی عملی به هنجارها و اعمال دینی در گرایش جوانان به مصرف‌قلیان تأثیر معکوس دارد. در واقع اعمال دینی نوعی نیروی کنترل درونی بر رفتار افراد در مقابل فشار بیرونی ایجاد می‌کنند و این کنترل درونی رفتار و اعمال آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این یافته مؤید نتایج برخی تحقیقات دیگر از جمله پژوهش ربابه نوری و همکاران (۱۳۹۴) و صدیقه ترقی‌جاه و همکاران (۱۳۸۹) است که فعالیت مذهبی و داشتن اعتقادات مذهبی را مانعی برای گرایش به مصرف‌قلیان تشخیص داده‌اند. البته تحقیق حاضر نشان می‌دهد نقش پابندی دینی ضعیف‌تر از سایر متغیرها است و این موضوع بیانگر آن است که تأثیر دین در بازداری از رفتارهای پرخطر در کنار سایر عوامل معنا می‌یابد.

از طرف دیگر یافته‌های حاکی از آن است که مصرف‌قلیان به‌نوعی جایگزین

تفریحات سالم جوانان شده است و با کاهش این سرگرمی‌های خانواده‌محور و دسترسی اندک جوانان به امکانات فراغتی، گرایش آنها به مصرف قلیان بیشتر می‌شود. این موضوع در قالب نظریه انحرافات مرتون به خوبی قابل تبیین است؛ بدین معنی که جوانان برای تفریح و یا تأمین لذت و کسب آرامش به راه‌های نامتعارف و رفتارهای پرخطر که همان استعمال قلیان است، متوسل می‌شوند و میان این اهداف و وسایل رسیدن به آنها ارتباط به‌هنگار برقرار نمی‌کنند.

طبق تحقیقاتی که پیش‌تر انجام شده است از جمله پژوهش لایلا یزدان‌پناه و علی مصطفی‌پور (۱۳۹۴) و فائزه جهان‌پور و همکاران (۱۳۹۳) بین متغیرهای گذران اوقات فراغت و مصرف قلیان رابطه معنادار و منفی وجود دارد و نداشتن سرگرمی‌های سالم جایگزین، گرایش جوانان به قلیان را افزایش می‌دهد. همچنین تحقیقاتی چون رضاخانی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۱) و دهداری و همکاران (۱۳۹۱) نشان می‌دهد افراد اغلب از روی تفریح و سرگرمی و پرکردن اوقات فراغت به مصرف قلیان روی می‌آورند. جوانان به دلیل داشتن وقت آزاد و مشکلاتی چون بیکاری، به قلیان‌سراها رفت‌وآمد می‌کنند و کمبود امکانات ورزشی- تفریحی سالم و مناسب، به عاملی اساسی در گرایش بیشتر جوانان به مصرف قلیان تبدیل شده است.

استعمال قلیان پدیده‌ای است که در سال‌های اخیر در رده‌های سنی متنوع و در مناطق مختلف و متعدد کشور گسترش یافته‌است و از نظر اجتماعی و فرهنگی در حال تبدیل شدن به وسیله‌ای جهت گرد هم آمدن جوانان و بعضاً خانواده‌ها است، که به نوعی می‌تواند سایر تفریحات سالم را تحت‌الشعاع قرار دهد. باید گفت از آنجایی که افراد ذاتاً احتیاج دارند در فضاهایی صمیمی و پرنشاط کنار هم جمع شوند، در صورت نبودن بسترهای اجتماعی مناسب برای گرد هم آمدن‌های کم‌خطر، در کنار معاشرت با دوستان قلیانی و

ضعف پایبندی دینی، ممکن است این نیاز طبیعی با رفتارهای پرخطر همراه گردد.

در این میان به‌عنوان پیشنهاد تحقیقاتی لازم است در پی پاسخ به این پرسش بود که چرا علی‌رغم مضرات بیشتر قلیان نسبت به سیگار، قیح آن کمتر است. از سوی دیگر ضرورت دارد پیامدهای اجتماعی مصرف قلیان به‌ویژه در قابل مطالعات پانل بیش‌ازپیش مشخص شود. این موضوع زمانی اهمیت دوچندان می‌یابد که متذکر شد قلیان کشیدن علاوه بر اینکه فی‌نفسه مضراتی به همراه دارد، به جهت قرار دادن جوانان در محیط‌های ناسالم و افزایش ارتباط آنها با همالان کجرو و یادگیری فرهنگ کجروانه، دروازه ورود به رفتارهای پرخطر و آسیب‌های دیگری نیز خواهد بود.

به‌عنوان پیشنهادی کاربردی نیاز است خانواده‌ها نظارت بیشتری بر گذران اوقات فراغت جوانان خود و دوست‌یابی آنها داشته باشند؛ چنانکه نتایج تحقیق نیز نشان می‌دهد معاشرت با دوستان و بعد از آن گذران اوقات فراغت بیشترین تأثیر را در گرایش جوانان به مصرف قلیان دارد. همچنین آگاه‌سازی خانواده‌ها نسبت به حساسیت این موضوع، به‌ویژه اینکه این مسئله در حال تبدیل شدن به تفریحی خانوادگی است، اهمیت می‌یابد.

از طرف دیگر برای کاهش این معضل که جوانان را درگیر ساخته است، لازم است سایر نهادها و دستگاه‌های ذی‌ربط نیز اقدامات درخوری انجام دهند. همان‌طور که در ذیل مدل نهایی تحقیق توضیح داده شد، برخورد ایجابی برای کاهش قلیان بر برخورد سلبی ارجحیت دارد. یکی از این اقدامات ایجابی این است که مسئولین به گسترش متناسب امکانات فراغتی در مناطق مختلف کلان‌شهرها همت ورزند. همچنین ضرورت دارد در این زمینه اتخاذ سیاست‌های بلندمدت جایگزین تصمیمات ناگهانی از جمله تعطیلی مقطعی قلیان‌سراها شود. نکته پایانی اینکه باید سازوکار نظارتی مشخصی برای تأسیس قلیان‌سراها و تفکیک این اماکن از سایر مراکز عمومی، تدوین و اجرایی گردد.

طبق این توضیحات مهم‌ترین راهکارهای عملیاتی و کاربردی برای کاهش مصرف قلیان بدین شرح قابل بیان است:

- نظارت بیشتر خانواده‌ها بر الگوهای دوست‌یابی فرزندان.
- آشنا ساختن نوجوان در مدارس با تأثیرات مخرب جسمی و اجتماعی روی آوردن به دخانیات.
- ایجاد اماکن تفریحی و سرگرمی‌های سالم برای نوجوانان.
- توزیع مناسب امکانات فراغتی در مناطق مختلف کلان‌شهرهایی چون تهران.
- تقویت اعتقادات و ارزش‌های دینی در نوجوانان و جوانان از طریق رسانه‌ها در راستای کاهش رفتارهای پرخطر آنها.
- نظارت مستمر بر قلیان‌سراها و مد نظر قرار دادن مسائلی چون محدودیت سنی در این مکان‌ها.
- توجه بیشتر مسئولان و سیاست‌گذاران به یافته‌های اجتماعات علمی در خصوص گسترش مصرف دخانیات.

منابع

- افراسیابی، حسین؛ امیرمحمدی، ضیاءالله (۱۳۹۷)، مطالعه کیفی مصرف قلیان در میان پسران جوان شهر جیرفت، *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*، شماره ۲۰، ۸۰-۶۵.
- بخارایی، احمد (۱۳۸۷)، *جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی در ایران*، تهران: نشر پژوهک جامعه.
- بوردیو، پیر (۱۳۹۰)، *نمایز*، ترجمه حسن چاوشیان، چاپ اول، تهران: نشر ثالث.
- پروین، ستار (۱۳۹۵)، چالش‌های زندگی دانشجویی در خوابگاه‌های خودگردان در شهر تهران؛ با تأکید بر آسیب‌های اجتماعی، *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره هفتم، شماره ۲، ۳۱۱-۳۳۸.
- ترقی‌جاه، صدیقه؛ حمدیه، مصطفی؛ یعقوبی، نرگس (۱۳۸۹)، عوامل پیش‌بینی کننده مصرف سیگار و قلیان در دانشجویان دانشگاه‌های دولتی، *مجله پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی*، شماره چهارم.
- تورکیل‌سن، جورج (۱۳۸۲)، *اوقات فراغت و نیازهای مردم*، ترجمه عباس حسنی و عباس اردکانیان، انتشارات نوربخش.
- جلالی فراهانی، مجید (۱۳۹۰)، *مدیریت اوقات فراغت و ورزش‌های تفریحی*، انتشارات دانشگاه تهران.
- جهان‌پور، فائزه (۱۳۹۳)، علل گرایش به مصرف قلیان در نوجوانان و جوانان، *مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت*، شماره چهارم.
- حسامی، زهرا (۱۳۹۷)، شیوع نگران‌کننده مصرف قلیان در تهران، مصاحبه معاون درمان مرکز تحقیقات پیشگیری و کنترل دخانیات با *خبرگزاری ایسنا*، ۱۵ تیر ۱۳۹۷، قابل دسترس در [https://www.isna.ir/news/۹۷۰۴۱۵۰۸۲۵۵]
- دهداری، طاهره؛ جعفری، علیرضا؛ جوینی، حمید (۱۳۹۱)، بررسی دیدگاه‌های دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تهران درباره عوامل مؤثر بر مصرف قلیان، *مجله علوم پزشکی*

رازی، دوره ۱۹، شماره ۹۵، ۲۴-۱۷.

- رشید، خسرو (۱۳۹۴)، رفتارهای پرخطر در بین دانش‌آموزان نوجوان دختر و پسر شهر تهران، *رفاه اجتماعی*، سال پانزدهم، شماره ۵۷، ۵۶-۳۱.
- سازمان ملی نوجوانان (۱۳۸۴)، *اوقات فراغت و سبک زندگی جوانان*، انتشارات گروه اجتماعی فرهنگی سازمان ملی نوجوانان.
- ساعی، بهروز (۱۳۸۷)، *بررسی علل گرایش معتادان به مواد مخدر*، پایان‌نامه کارشناسی، تهران: دانشکده علوم اجتماعی
- سپهوندی، علی؛ شفیعی، معصومه؛ حیدری راد، حدیث (۱۳۹۵)، مقایسه طرد اجتماعی، احساس پیوستگی و ادراک خطر در افراد وابسته به مواد، سیگار، قلیان و عادی، *سلامت اجتماعی و اعتیاد*، سال سوم، شماره ۱۲، ۲۰۵-۲۲۴.
- ستوده، احمد؛ طهماسبی، رحیم؛ نوروزی، آرزیتا (۱۳۹۵)، بررسی تأثیر آموزش توسط رابطان بهداشتی در کاهش میزان مصرف قلیان زنان بوشهری؛ کاربردی از الگوی اعتقاد بهداشتی، *مجله دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران (حیات)*، دوره ۲۲، شماره ۱، ۵۰-۶۴.
- طارمیان، فرهاد؛ بوالهروی، جعفر؛ پیروی، حمید؛ عسگری، علی (۱۳۹۲)، شیوع مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی شهر تهران، *اعتیاد پژوهی*، شماره ۲۸، ۲۲-۹.
- علایی، رقیه (۱۳۹۰)، میزان شیوع مصرف سیگار، قلیان، مشروبات الکلی و مواد مخدر در میان دانش‌آموزان دبیرستانی، *فصلنامه اعتیاد پژوهی سوء مصرف مواد*، شماره هجدهم.
- علیوردی نیا، اکبر؛ یونسی، عرفان (۱۳۹۳)، تأثیر میزان خودکنترلی بر ارتکاب جرم در میان دانشجویان، *راهبرد فرهنگ*، شماره ۲۶، ۱۱۸-۹۳.
- کاوسیان، جواد؛ شیخی فینی، علی‌اکبر؛ حاتمی، محمد؛ مردانی، حمید (۱۳۹۰)، بررسی عوامل حفاظت‌کننده و خطرزای مصرف مواد (تریاک، مشروبات الکلی، سیگار و قلیان) در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس، *دانش‌انتظامی*، شماره ۵۳، ۲۰۸-۱۸۱.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۵)، *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۷)، *سالنامه آماری کشور ۱۳۹۵*، ریاست جمهوری، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، چاپ اول.
- مؤمنان، عباس (۱۳۸۶)، الگوی مصرف قلیان بین نوجوانان دانش‌آموز، *فصلنامه پایش*، سال ششم، شماره دوم.
- نوری، ربابه؛ حسن‌آبادی، حمیدرضا؛ یآوری، سمیرا (۱۳۹۴)، مدل ساختاری مصرف مواد در دانشجویان: نقش معنویت، الگوگیری اجتماعی و نگرش به مواد، *اعتیاد پژوهی*، شماره ۳۳، ۱۴۵-۱۶۴.
- نیازی، محسن؛ عباس‌زاده، محمد؛ سعادت، موسی (۱۳۹۶)، ساخت و روایی‌یابی مقیاس رفتارهای پرخطر با کاربرد نرم‌افزار Smart-PLS؛ مورد مطالعه جوانان ۱۵-۳۴ سال شهر تبریز، *اعتیاد پژوهی*، شماره ۴۳، ۵۰-۳۱.
- یزدان‌پناه، لیلا؛ مصطفی‌پور، علی (۱۳۹۴)، بررسی عوامل اجتماعی گرایش به مصرف تنباکو با تاکید بر سبک زندگی: مورد مطالعه شهروندان شهر بوکان، *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، شماره ۱۸، ۳۷۲-۳۵۳.
- یعقوبی، حمید؛ پیروی، حمید؛ طارمیان، فرهاد؛ ظفر، مسعود (۱۳۹۳)، شیوع مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه‌های تابع وزارت علوم، تحقیقات و فناوری سال ۹۱، *اعتیاد پژوهی*، شماره ۳۲، ۹-۳۶.
- نایی، هوشنگ (۱۳۹۴)، *آمار پیشرفته کاربردی همراه با اس‌اس‌اس*، تهران: دانشگاه تهران.
- Abudayye, Haneen S.; Glassera, Allison M.; Johnsona, Amanda L.; Cohnb, Amy M.; Wagenerd, Theodore L.; Maysc, Darren; Villantia, Andrea C. (2018), Social and substance use correlates of adult hookah use, *Addictive Behaviors* 79, 39-44.
- *Cambridge Dictionary* (2006).
- Case, Kathleen R.; Creamera, MeLisa R.; Coopera, Maria R.; Loukasb, Alexandra; Perrya, Cheryl L. (2018) Hookah use as a predictor of other

- tobacco product use: A longitudinal analysis of Texas college students, *Addictive Behaviors* 87, 131–137
- Corsini, J. (2003). *Encyclopedia in Psychology*. USA: Routledge.
  - Evanse, D. & T. Jackson (2007). *Towards a Sociology of Sustainable Lifestyles*.
  - Fielder, R. L. Carey, K. B. & Carey, M. P. (2012) Prevalence, Frequency, and Initiation of Hookah Tobacco Smoking Among First-Year Female College Students: A One-Year Longitudinal Study, *Addictive Behaviors*, 37(2): 221–224.
  - Galimova, Artur; Shahawy, Omar El; Unger, Jennifer B.; Masagutovf, Radik; Sussman, Steve (2019), Hookah Use among Russian adolescents: Prevalence and correlates, *Addictive Behaviors* 90, 258–264.
  - Heinz, A. (2013) Use Patterns and Contexts, Social Norms and Attitudes, Harm Perception Psychological Correlates and Co-Occurring Substance Use Contents Lists, *Addictive Behaviors*, 3(1): 2751–2760
  - Khalili J, Afifi R, Fouad FM, Hammal F, Jarallah Y, Mohamed M, et al. (2013) Women and waterpipe; tobacco smoking in the eastern mediterranean region: allure or offensiveness. *Women Health*.
  - Khandelwal, Vishal; Anand Nayak, Ullal; Anand Nayak, Prathibha; Iyer, Sudeep S; Bafna, Yash. (2016) Hookah addiction among adolescents of five major cities in Central India, *Int J Adolesc Med Health*, pp 1-6.
  - Mit, P. Patel; Khangoora, Vikramjit S.; Marik, Paul E.; FCCM, FCCP (2019), A Review of the Pulmonary and Health Impact of Hookah Use, *American Thoracic Society*, Annals ATS, 2-17.
  - Owens, Victoria L.; Ha, Trung; Soulakova, Julia N. (2019) Widespread use of flavored e-cigarettes and hookah tobacco in the United States, *Preventive Medicine Reports* 14, 100854.
  - *Oxford Dictionary* (2008).
  - Prymark, B. A. Shensa, A. Kim, K. H. Carroll, M. V. Hoban, M. T. Leno, E. V. Essenberg, T. Dache, K. H. & Fine, M. J. (2013) Water Pipe Smoking Among U.S. University Students, *National Library of Medicine National Institutes of Health*, 15(1): 29–35.
  - Roman, Nicolette V; Schenck, Catherina; Jacobs, Liezille; September, Shiron Jade (2017), Hookah Use: Could Families Be A Risk Factor for Future Addiction? *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, VOL. 26, NO. 1, 11–17.
  - *Webster Dictionary* (2004).
  - Zuckerman, M. (2006). *Sensation Seeking and Risky Behavior*, American press.